

FRAGMENTS ESPARSOS DE LA TRADUCCIÓ CATALANA DEL COMENTARI DE THOMAS
WALEYS I RAOUL DE PRESLES A *LA CIUTAT DE DÉU* DE SANT AGUSTÍ¹

Albert Tomàs Monsó
Université de Lille

*A los libros pertenesçe
aprehender
dónde se muestra el saber
e floresçe;
çiertamente bien meresçe
prehemineçia
quien de dotrina e prudencia
se guarnesçe.*

Marqués de Santillana, *Proverbios*, XV

El conjunt de cròniques, compendis, prosa de voluntat historiogràfica i comentaris que coneixem amb el nom d'historiografia medieval de ben segur deuria interessar el Marqués de Santillana quan, en el quinzè dels seus *Proverbios*, evocava la doctrina i la prudència com a via per arribar allà on *se muestra el saber e floresçe*. El valor ètic del saber, abraçat a la vella idea del príncep exemplar, s'obria pas en les lletres europees vulgars en el tombant dels segles XIV-XV com a efecte d'una idea simple però eficaç. La promoció en forma de traducció del sistema d'autoritats llatines en els àmbits cortesans, si bé requeria d'un esforç de comprensió i interpretació notable, podia contribuir a la dignificació de la literatura en vernacle i esdevenir, en última instància, una forma de prestigi polític.

Si deixem de banda l'univers de les cròniques reials, prou complex en si mateix, en la cultura escrita catalana la majoria d'obres de caràcter historiogràfic eren traduccions, el flux de mobilitat de les quals s'intensificà especialment a la segona meitat del segle XIV (Cabrè *et al.* 2018; Pujol 2016). Per la seva extensió, la traducció francesa de *La ciutat de Déu* de sant Agustí, acompanyada del comentari de Thomas Waleys per a la primera part (llibres I-X) i Nicholas Trevet per a la segona (llibres XI-XXII), n'és una peça singular que destaca per la profusió de detalls que conté sobre els temes més diversos de la història, les institucions i les tradicions a l'Antiguitat. La traducció fou un encàrrec personal del rei francès Carles V al seu

¹ Agraïixo a Francesc Josep Gómez els seus valuosos comentaris, que han contribuït a l'elaboració d'aquest treball.

home de confiança Raoul de Presles, que amplià i reescribí els comentaris dels seus predecessors fins a refondre'ls en un nou text (Bertrand 2013, 2015 i 2020).

Acabada pels volts de 1375 i ràpidament difosa a França dins i fora de la cort reial (Laborde 1909; Bertrand 2013: 25-69), l'obra arribà a la cort de l'infant Joan el mes de març de 1383 en el marc d'un ric intercanvi cultural amb la cort del duc de Berry (Cabré-Ferrer 2012; Tomàs Monsó 2023: 12-18). El text, que també despertà l'interès de Martí, fou traduït al català ràpidament, circulà dins i fora de la cort i acabà donant lloc a una traducció al castellà (Wittlin 1978). Avui, de la traducció catalana només sobreviuen els llibres II-IX, corresponents a la primera part de *La ciutat de Déu*. La segona part, de finalitat més teològica, no es conserva en català, tot i que no és impossible que l'obra es traduís tota sencera.²

Des del punt de vista de la renovació cultural en què es trobaven immersos els ambients literaris i cortesans catalans de l'època (Badia 1991), la particularitat més interessant d'aquesta obra doble és que el comentari destinat a l'explicació dels centenars de mites i episodis històrics esmentats per sant Agustí integra un nombre elevadíssim d'autoritats clàssiques i cristianes, llatines i vulgars que, lluny de ser una mera acumulació de citacions erudites, conviuen al servei de les intencions ideològiques i culturals dels seus autors.

Encara que propers i sovint assimilats a un de sol, els universos de Thomas Waleys i Raoul de Presles no són el mateix; tampoc ho són els seus interessos i horitzons. Thomas Waleys fou essencialment un predicador instruït a Oxford durant les primeres dècades del segle XIV acostumat a l'ús de faules paganes en els seus sermons dirigits a un públic laic (Smalley 1960; Mulchahey 1998). La preocupació per la pràctica predicatòria el dugué a escriure un tractat de confecció de sermons (Charland 1936; Slotemaker-Witt 2016), amb consells i estratègies retòriques que posteriorment aplicava a l'hora de redactar alguns comentaris a obra antiga o patristica (Tomàs Monsó en premsa). Més fructuós com a comentarista que alguns dels seus contemporanis, com ara el seu mestre Nicholas Trevet, John Ridevall o Robert Holcot, en la seva producció escrita Waleys usà abundantment les històries mitològiques, que extreia de les fonts més variades. Al llarg d'una dilatada trajectòria intel·lectual, Waleys tingué contacte amb Avinyó, en un viatge el 1318, i, molt especialment, amb l'*studium* dominicà de Bolonya, on exercí com a professor entre 1326 i 1331. El 1333 torna a estar documentat a la cúria d'Avinyó, on va ser empresonat almenys fins a 1338 per polemitzar amb Joan XXII a propòsit de la visió beatífica. Unes experiències més que probablement formatives de cara a la posterior redacció del comentari a *La ciutat de Déu*, que redactà abans de la seva mort, c. 1350.

En el deixant de Trevet, Waleys utilitzà els aparells propis de l'exegesi bíblica, molt especialment aquells que acomodaven l'exposició del sentit literal del text, a textos d'índole no sagrada (Minnis 1984; Dufal 2020). Les al·lusions concretes de sant Agustí a fets de l'Antiguitat i històries mitològiques revestien una importància capital i necessitaven ser explicades detalladament, comparades amb d'altres que servissin com a exemple i verificades a través de les fonts, mentre que les interpretacions morals i al·legòriques i, sobretot, les qüestions doctrinals, quedaven en un segon pla.

La cura de Waleys per la precisió de les fonts no fou menor. Smalley (1960: 98-100) espigola del comentari a *La ciutat de Déu* alguns exemples interessants, que demostren una

² Hi ha indicis en alguns inventaris de biblioteques catalanes medievals que esmenten el text que apunten en aquesta direcció (Tomàs Monsó 2023: 14-15). Així mateix, la traducció castellana es conserva integralment a partir del llibre VIII.

mirada escolar d'algú que es preocupa d'identificar correctament els personatges citats per Agustí i fins i tot de comparar diferents manuscrits per establir una variant correcta. Al capítol desè del llibre V, davant d'un passatge poc clar, Waleys fa la següent reflexió a propòsit de la corrupció de les fonts consultades (cito de Smalley 1960: 98, n. 2):

Est autem littera Augustini que sequitur, scilicet quidquid aliorum hominum etc, obscura et in multis libris discordans et vitata.

Més il·lustratiu encara és el cas següent. Al capítol cinquè del llibre I, Waleys llegeix en un manuscrit de *La ciutat de Déu* una intervenció que Sal·lusti atribueix a Cèsar posada en boca de Cató. El dominic assenyala l'error i, en un procediment d'esmena, proposa una explicació: el copista deu haver trobat una única lletra *C* per referir-se a Cèsar, com era habitual de fer amb els noms propis, i l'ha desenvolupat equivocadament en Cató (cito de Smalley 1960: 310):

Quem morem etiam Cato vel Cesar secundum aliam litteram meliorem ... Nam Sallustius in libro quem de gestis Cateline scripsit, qui vocatur Catellinarium, introduxit Cesarem loquentem in senatu de coniuratis cum Catelina ... et in sententia Gaii Cesaris ponuntur secundum Sallustium illa dicta que hic allegat beatus Augustinus, et non sunt in sententia Catonis, et tamen libri communiter habent Catonem, ubi debent habere Cesarem, et causa est, ut credo, vitium scriptorum; quia enim propria nomina consueverunt scribi per unicum tantum litteram, videlicet per primam litteram nominis, et eadem est littera huius nominis Cesar et huius nominis Cato, ideo forsan scriptores posteriores inveniunt nomen Cesaris scriptum per C scripserunt ibi Cato. Non enim credo Augustinum in nomine errasse.

L'error ha perviscut fins al dia d'avui i encara es pot llegir a l'edició de Dombart-Kalb (1955: 9), que es demanen si Agustí ha caigut en una confusió, tot i que certament consignen un manuscrit amb la variant *Cesar*.

Per la seva banda, cal situar el traductor francès i segon comentarista Raoul de Presles en un entorn plenament cortesà, al nucli intel·lectual més proper a Carles V de França, impulsor d'un intens programa de traduccions (Brucker 2020). Raoul de Presles, jurista de professió, guanyà la confiança reial al costat de figures com Nicole d'Oresme, Pierre Bersuire, Simon de Hesdin o Jean Daudin i, a banda de la seva dedicació en el terreny cultural, fou conseller del rei i *maître des requêtes de l'Hôtel*. Les dades de la seva biografia són escasses (Boussat 1974), però sembla clar que es formà a Orlans i més tard a Chartres amb Jean d'Augerant, canonge de la catedral, que l'introduí a la cort de París. No hi ha constància que aconseguís el títol universitari en dret, però tenia coneixements jurídics. Tampoc consta que seguís la carrera eclesiàstica, si bé les miniatures d'alguns manuscrits francesos de *La ciutat de Déu* el representen amb roba clerical.

El didacticisme de moltes de les traduccions que patrocina Carles V, sovint associat a una moralitat específica basada en les autoritats llatines, no es pot destriar d'una clara intencionalitat política que havia de legitimar la figura del monarca (Willard 1989; Beer 1995). Si la traducció de Raoul de Presles de *La ciutat de Déu* és força literal, no ho és tant la del comentari de Waleys, inundat per moments amb referències més o menys subtils a l'atmosfera política francesa, als interessos de la corona i fins als orígens de la monarquia o el naixement de la ciutat de París (Beaune 2000). En suma, Raoul desenvolupa la voluntat del

monarca i adopta una funció medidora entre les *auctoritates* antigues i el públic cortesà, expressada netament al pròleg que afegí a l'obra (Bertrand 2013: 172):

Et se je ne ensuy en ceste translation les propres moz du texte et que je y voi se aucunes fois par une maniere de circonlocucion ou autrement, il me sera pardonné pour ce que vous m'avez commandé, pour la matiere esclarsir, que je ensuivre la vraie, simple et clere sentence et le vrai entendement sans ensuivre proprement les mos du texte. Et si y a pluseurs mos qui ne se peuvent pas bonnement translater en françois sanz addition ou declaration. Car comme dessus est dit, ce livre est compilé de diverses et haultes matieres et de hault stile et de ancienne gramaire chargé de grans sentences suspensives en briefves paroles, plusieurs et diverses hystoires abregees de divers et anciens docteurs dont les originaux ne peuvent bonnement estre trouvés en cest país pour y avoir recours es pas et es termes qui desirent declaration. Toutesvoies est mon entention d'y mettre aucunes declarations et expositions pour donner declaration au texte es parties et pas où il aura doubte ou obscurité.

Malgrat la monumentalitat final de la seva exposició, Presles amaga relativament la mà quan afirma haver consultat *plusieurs et diverses hystoires abregees de divers et anciens docteurs dont les originaux ne peuvent bonnement estre trouvés en cest país*, ja que moltes de les fonts que utilitza per explicar el text d'Agustí es troben contingudes al comentari de Waleys, enterament o de forma més sintètica. Com passa sovint en aquest tipus de traduccions, no sempre és evident on són els límits entre l'obra original i la versió del traductor. Generalment, Presles estructura el seu text a partir del de Waleys, alhora que recorre a les fonts que té a l'abast per completar-lo amb les informacions que considera oportunes.³ Així, Presles regula el seu grau d'intervenció davant d'un text, el de Waleys, que ja és en si mateix un compendi d'obres anteriors: ara i adés el parafraseja a partir d'algunes de les fonts emprades pel mateix dominic i n'afegeix d'altres que consulta directament o per via interposada.⁴ En la faceta de comentarista, doncs, actua més aviat com un compilador, que incardina les *auctoritates* amb el fil conductor del model de Waleys per satisfer els exigents apetits culturals del seu públic.

El resultat de la feina de Presles és un comentari nou, bastit amb més de tres-centes fonts que funciona com un joc de nines russes. El cor del text es correspon amb un conjunt relativament curt d'obres, especialment historiogràfiques o mitogràfiques: Valeri Màxim, Livi, Sal·lusti, Gel·li, Plini, els *Fasti* i les *Metamorphoses* d'Ovidi, un grapat d'obres de Ciceró (entre les quals destaquen el *De Officiis* i les *Tusculanae disputationes*), Lucà, Lactanci, Sèneca, Justí, Anneu Florus, Eutropi, Orosi, Fulgenci, el Mitògraf Vaticà III, sant Isidor de Sevilla, Pàpies o el *Catholicon* de Joan Balb, entre altres. A partir d'aquí, les referències es despleguen en diferents nivells d'extensió i es completen amb d'altres de més puntuals. Segmentat segons la divisió de capítols convencional de *La ciutat de Déu*, el comentari a cada capítol acostuma a ser un *collage* de dades o episodis, relacionats o no entre ells, que més que ajudar a la construcció de sentit del text configuren un extensíssim hipertext a propòsit dels personatges,

³ Per a la realització de la seva tasca, Presles tenia accés a la biblioteca de Carles V al mateix temps que comptava amb una biblioteca pròpia i un fons econòmic personal generós per part del rei (Delisle 1907: 107-109).

⁴ Com ja adverteix Delisle (1907: 110), «un certain nombre ont dû être empruntées à des ouvrages tels que les *Miroirs* de Vincent de Beauvais». Bertrand hi afegeix altres casos, com ara el del *Breviarium* d'Eutropi, que Presles hauria conegut a través de la *Historia Romana* de Pau Diacre (2013: 102-103). Podriem esmentar també les mencions d'obres que venen directament del text d'Agustí i que els dos comentaristes simplement reescriuen, com ara les *Antiquitates* de Varró o els textos atribuïts a Hermes Trismegist.

històries, pobles, creences o costums que apareixen a l'obra d'Agustí, amb informacions de context, remarques etimològiques o simples remissions a l'autoritat corresponent.

El gruix de les fonts que apareixen al comentari final elaborat per Raoul de Presles, sigui quina sigui la seva procedència, ja són citades en els paratextos d'alguns dels còdexs de més preu de la traducció francesa, en forma de llistat⁵ o d'anotació marginal minuciosament decorada, on Waleys apareix com una autoritat més. Així mateix, han estat descrites per Bertrand (2013, 2015, 2021) en l'aparat de la seva edició recent i en unes pàgines especialment valuoses (2013: 92-120; 2021: 26-29), fonamentals per perfilar la cultura del traductor.

L'objectiu d'aquest treball és divulgar la traducció catalana del comentari de Waleys-Presles i posar en valor la novetat que suposà en el medi cortesà de la Corona d'Aragó. Amb l'ànim d'ajudar-ne a la comprensió a través de la identificació de les fonts que pertanyen al comentari de Waleys i aquelles que són una aportació de Presles, a continuació es presenten sis fragments representatius de la traducció catalana del comentari –set en realitat, ja que un és doble–, acompanyats d'un davantal que en destaca les particularitats, n'explica el funcionament intern i en justifica la tria.

El text ja ha estat editat en la seva totalitat recentment (Tomàs Monsó 2023). Així doncs, i tractant-se d'un testimoni únic (Barcelona, Biblioteca Pública Episcopal, mss. 71 i 72),⁶ he anotat els passatges aquí reproduïts amb les poques lliçons rebutjades que he considerat imprescindibles. Els dos còdexs catalans que transmeten l'obra es troben afectats per taques d'humitat que els han malmès materialment i que han provocat nombroses llacunes. Si bé moltes d'aquestes llacunes impedeixen la lectura de tan sols uns caràcters i és fàcil d'imaginar-ne la restitució, sovint són extenses i dificulten una reconstrucció fiable del text. Davant d'aquesta disparitat de casos, i per establir un criteri coherent, sempre que hi ha una llacuna anoto la variant francesa del model més proper a la traducció catalana. Encara, si en un determinat lloc crític la lliçó catalana és particularment allunyada de la versió de Raoul de Presles, també ofereixo la variant francesa a títol informatiu o com a suport per a la comprensió.⁷

Per norma general, regularitzo la grafia i resolc les aglutinacions, així com l'apostrofació i la separació de mots, segons els criteris de la col·lecció *Els Nostres Clàssics*, excepte en els casos en què hi ha contacte de preposició *de* amb un mot que comença amb *s* líquida (*de Sculàpius*). Així mateix, transcriu els noms propis tal com apareixen al manuscrit, respectant l'ús de la majúscula (*de Pindaure*) i sense esmenar-los encara que continguin un error: *Etthebes* (Tebes), *Címia* (Cinna).

⁵ La llista d'autoritats és sobradament coneguda i es troba reproduïda, per exemple, a Delisle (1907: 380-382) o Bertrand (2013: 159-160), a partir del manuscrit Paris, Bibliothèque nationale de France, fr. 22912, f. 1).

⁶ Vegeu-ne la descripció completa a Tomàs Monsó (2023 : 160-184)

⁷ Remeto a Tomàs Monsó (2023: 99-133) per a la relació textual de la traducció catalana amb la tradició manuscrita francesa.

LA HISTÒRIA D'ASCLEPI

La història d'Asclepi exposada per Thomas Waleys, amb el colofó a propòsit de la Sibil·la, és un bon exemple de l'ús que fa el comentarista de la tècnica de l'exegesi bíblica literal, imitada per Raoul de Presles. Waleys emprà els instruments analítics que li proporciona l'hermenèutica i els aplica a La ciutat de Déu, que tracta amb ànim historiogràfic. Sense afegir-hi contingut substancial, a la primera part del fragment (1-24) Raoul de Presles reordena el relat de Waleys, potser directament a partir de les fonts de Livi, Valeri Màxim i Orosi, ja esmentades pel dominic. En aquesta operació, però, Presles confon en un sol esdeveniment històric les informacions sobre les pestilències que motivaren la recerca d'Asclepi per part dels romans, que en el comentari de Waleys corresponen a dues epidèmies diferents. La primera, ocorreguda els anys 365-364 aC, «la qual durà per III anys contínuament», és resumida per Waleys a partir d'Orosi (III, 4), Valeri Màxim (I, 8) i, segons afirma ell mateix, el llibre XI de les Dècades de Livi, avui perdut. La segona, en canvi, tingué lloc el 293 aC, «CCCCLV anys après ço que Roma fou fundada», segons Livi a la primera Dècada (X, 47). Tot seguit, el traductor francès aprofita la breu remarca etimològica d'Eutropi, proporcionada per Waleys a l'inici de la seva exposició, i n'hi afegeix una altra a Pàpies (citades erròniament totes dues, car l'aclariment prové en la seva integritat de la Historia Romana de Pau Diaca, I, 5). La segona part del fragment (25-74), que s'obre amb una breu remissió de Waleys a les Metamorphoses d'Ovidi (XV, 622-744), és en realitat una adaptació de Presles de la versió de la faula d'Asclepi de l'Ovidius moralizatus de Pierre Bersuire, convencionalment atribuït a Thomas Waleys i aquí esmentat sota l'autoritat del Mitògraf Vaticà III. En aquest fragment, la descripció d'Asclepi recorda significativament la figura de Tirèsies, la mateixa hibridació iconogràfica que Lola Badia (2020) detectà en Lo somni de Bernat Metge. Per últim, la part final del comentari correspon a la història de Tarquini i la Sibil·la (75-101). En aquest afegit final Waleys copia força exactament Gel·li (I, 19) i Raoul de Presles es limita a traduir el relat i a ampliar lleugerament la referència a Solí (II, 16-17).

Font: Barcelona, Biblioteca Pública Episcopal, 71, ff. 77r-79r

§III.12

Aprés, con monsenyor sent Agustí parla de Sculàpius, és assaber que al temps que la gran pastilència fou a Roma e la gran mortaldat, la qual durà per III anys contínuament, los romans anaren als libres de Sibil·la per si mateys consellar e trobaren que no y havia negun altre remey sinó de anar demanar Sculàpius, axí com diu Titus

5 Lívius en la fi del X libre de la primera Dècada, e fou CCCCCLV anys après ço que Roma fou fundada. De aquella pestilència parla Orosi en lo IIII capítol de son III libre; sí's fa Valèrius Màximus en son primer libre, en lo capítol final, qui diu que per aquesta rahó foren enviats çerts missatgers a Epindaura, qui ere a V legues de Roma, los quals, com foren venguts lla, foren manats al temple de Sculàpius. E com hi foren, ells veeren I^a serp qui exí de aquell

10 temple, la qual aquells de Pindaura havien altra veguada vista com ells hi eren anats per algun

ops, mas poch sovén. E per ço con hi havien trobat bon esdeveniment, la adoraven en aquella forma de serp axí con Sculàpius.

Aquella serp se'n vengué ensemps ab ells en la ciutat de Pindaura e, tot bellament, anà per los pus nobles lochs de la ciutat e y fon vista per [f. 77v] III jorns, après los quals III
15 jorns ella se'n vench ab los romans a la nau on los missatgers eren venguts, e entrà dins e muntà e's colguà en I loch qui ere apperellat per I dels legats, qui havia nom Quintus Heglinus, fins a tant que vengueren prés de 1ª vila apel·lada Aniçe. E lavors devallà de la nau e entrà en I temple de Sculàpius qui ere prés de aquí, en lo qual aturà per III jorns sens partir, e li aportava hom a menjar cascun jorn. E, açò fet, retornà a la nau e se'n vench a Roma e
20 arribà a la riba del Tíbre, e lla isqué defora e passà lo Tíbre e se n'anà en 1ª ylla, a I temple qui ere ordonat a Sculàpius, e tentost la pestilència cessà.

Aquella ciutat de Pindaura, segons Eutropi, ha nom mantinent Diràxion e fou aquesta serp nomenada Epidaura per los romans per la ciutat de Pindaura, d'on ella ere venguda, segons que diu Pàpies.

25 Segons ço que diu Albericus Londoniensis⁸ en la exposició sobre lo XV de Ovidi, los romans, per aquella pestilència, anaren en la illa de Delfos, on ha 1ª muntanya qui s'apella Parnasus —e és en lo mig loch del món, segons Ovidi en lo XV libre de *Metamorfoseos*—, en la qual ere adorat Apol·lo, qui ere lur gran déu, e on ells anaven con volien haver cert respost per saber en quina manera aquella pestilència poria çessar; del qual Apol·lo ells hagueren
30 resposta que anassen cercar Sculàpius, son fill, e'l feessen aportar a Roma e lla lo adorassen, e que per ço aquella pestilència e morteldat çessaria.

A açò se acorda Ovidi en lo loch dessús dit, e diu encara Thomàs en aquest loch que aquell Sculàpius, segons los poetes, ere figurat en manera de I hom ab gran barba longa, la qual ell tenia ab sa mà dreta, e en sa mà sinistra tenia I bastó tort sens ésser dolat ne esporgat,
35 entorn del qual havia 1ª serps entortelligada, e diu que aquesta fou aquella serp qui's desliguà de aquest bastó e qui se'n vench ab los romans a Roma. Encara diu ell que és figurat tinent la mà a sa barba per significar e haver tots temps en memòria que ell ere hom virtuós, car, segons ço que diu Sèneca, «con tu pensaràs que tu sies marit, pensa axí mateix que tu sies hom»; d'on se troba en lo libre qui és dit *Dels proverbis dels filosofes* que hom demanà a
40 Dihògenes per què ell portava ten gran [f. 78r] barba, e respòs que la aportava a aquesta fi: que prenent la barba soptosament hagués memòria que ere hom. E si tu vols veure la moralitat, veges aquell Thomàs sobre aquell pas, que l'interpreta e moralitza molt notablement; sí's fa de les altres faules de Ovidi, de què nós direm là on se escaurà.

Tota vegada és encara assaber que los poetes fenyen que Ffebus o Apol·lo, qui aytant
45 se val, fou sobiran metge. E Sculàpius fou son fill, qui fou axí molt expert en medicina, e dien que ell resuscità I hom mort, de què Júpiter fou axí felló que ell lo alampeguà o'l matà de lamp. E Ffebus, son pare, fou tant dolent de la mort de son fill que baté los cíclopes e'n matà molts, e per aquella rahó Júpiter foragità Ffebus de sa deïtat, lo qual anà servir lo rey Amectus e fou gordià de ses bísties.

50 Aquesta és la falla o la ficció, mas la veritat és aytal que Ffebus fou I bon metge e expert, e son fill Sculàpius axí mateix. E'nca fou aquell qui primerament trobà art de çirorgia, qui és dita de *çims* en grech, qui vol aytant dir com 'mà', e de *urges*, qui vol dir

⁸ L'atribució del comentari a les *Metamorphoses* al Mitògraf Vaticà III és, amb força seguretat, un error procedent del manuscrit francès que llegia el traductor català (Tomàs Monsó 2023: 101) no transmès a la resta de la tradició.

‘costrènyer’, e de lla ve çirurgia, qui vol aytant dir com ‘costrènyer les mans per fer incisió’. E açò significa la etimologia de Sculàpius, car ell és dit de *ecliophios* en grech, qui vol aytant dir com ‘fet durament’.

De aquesta faula e del resuscitament de l’hom mort, la veritat fou aytal: és assaber que axí con Sculàpius se n’anava deportar per mig de I bosch, ell trobà I pastoret qui havia I^a corona de flors sobre sa testa, lo qual pastoret dehia que ell havia mort I basilisch, d’on Sculàpius, qui ere gran metge, fou molt espaordit, per ço que ell sabia bé que la natura del basilisch és aytal que ell mata l’o[...]per⁹ son esguart e per son alenar. Car per son esguart la vista de l’ho[...]com¹⁰ ell se retorne en tal manera enverinada del basilisch que aquest verí corromp l’om de part de dins, e axí mateix per l’alenar; sí’s pensà que, com ell no ere mort, ere per virtut d’alcuna de les flors del capell o corona qui ere sobre sa testa, e la li levà del cap e tentost caygué axí com a mort. E, açò fet, pres les flors de la corona e les li mès sobre sa testa l’una après l’altra, fins a tant que vengué a aquella qui l’havia tengut en vida, e tentost com ell la hac mesa sobre sa testa, ell se levà.

[f. 78v] E ço qui és dit en la faula que Ffebus —com, aÿrat de la mort de son fill, baté los cíclofes— és vertader que Júpiter hac guerra contra Ffebus e l gità fora de sa terra, lo qual se n’anà en la illa de Lennos e là matà moltes de ses gents. E, açò fet, se n’anà devers lo rey Ametus, qui ere rey de Grècia, ab lo qual stigué VII anys, e l guardà fins a tant que lo rey Júpiter fou mort. E quant açò qui és dit en la faula que Júpiter lampeguà, és veritat que ell fo mort de tempesta. E de ço que diu que li levà sa deïtat, és a dir que ell lo gità de son regne; axí u posa I actor sol·lemnial qui exposà Lucanus, qui tracta millor que negun altre la istòria de Çèsar e de Pompeu.

Mas per ço que nós havem parlat que los romans anaren pendre consell als libres de Sibil·la, dels quals libres aquest capítol fa mençió, és assaber que foren X Sibil·les, totes devinadores, e de aquestes nós parlarem pus copiosament sobre lo XIII capítol del XVIII libre, per ço que monsenyor sent Agustí ne tracta en part. Mas quant de aquella de què hom tracta en aquest capítol, ella fou apellada Sibil·la de Cumes —en altra guisa, Almathea—, e fou axí apellada per la ciutat de Cumes, d’on ella fou nada, la qual és en Campanya, de la qual ciutat nós havem parlat sobre la exposició del capítol precedent. E és soterrada en Sicília, axí com diu Isidorus en lo VIII libre de les *Ethimologies*; e diu encara que aquesta fo aquella qui aportà a Prisque Tarquín, lo V rey dels romans, IX libres scrits dels decrets dels romans.

Gèl·lius, en son primer libre *De noctibus Actis*, diu que aquesta fou I^a vella menysconeguda qui aportà aquests IX libres a Tarquí l’Ergullós e li demanà si·ls volia comprar, e dehia que aquests eren los libres on hom podia trobar les respostes de les coses divinals. E com ella los li hagués fets de I preu lo qual li semblà excessiu o massa gran, ell se començà a trufar d’ella. E tentost ella pres III dels libres e los gità en I foch denant lo rey e los cremà. E après ella li demanà si volia los VI per tal preu com ella li havia tengut tots los IX, la qual,¹¹ per ço que ell li dix que ella ere folla e fora de seny de haver cremats los primers III e de fer los VI altres aytal preu, ella pres los altres III libres [f. 79r] e los cremà axí con havia los III primers, e axí no’n romangueren sinó III. E, aquells VI libres cremats, ella li demanà si volia per lo prim preu los III qui eren romasos, lo qual, veent sa fermetat, comprà los III libres per lo preu que ella li havia fets tots los IX. E tentost ella se’n partí ne puys no fon vista.

⁹ lomme par *fr.*

¹⁰ lomme quant *fr.*

¹¹ la] lo *ms.*

95 E foren aquests III libres mesos en lo temple de Apol·lo, on havien acostumat de metre les coses santes e consegades a lurs déus. Là anaven XV hòmens con alguna cosa los sobrevenie per haver resposta e per saber què devien fer, axí con ells fahien a lurs déus. A açò se acorda Solín, en lo IIII capítol, qui és de Itàlia, e diu que là ha I petit temple en aquella vila de Cumes. E més avant diu que aquests libres foren en lo Capitoli fins al temps de Sil·la, 100 en lo qual temps foren cremats ab lo Capitoli, de la qual cosa nós havem parlat açí dessús en lo II libre sobre la exposició del XXIII capítol.

EL RAPTE DE PROSÈRPINA

El rapte de Prosèrpina és un dels episodis més cèlebres de la mitologia grecolatina sobre el món dels morts. A partir de les informacions que en dona Varró a les seves Antiquitates, sant Agustí l'utilitza per parlar dels cicles agraris a l'antiguitat i Waleys i Presles l'expliquen detalladament. A la base del relat de Waleys, que Presles tradueix amb poques intervencions (1-32), hi ha els Fasti d'Ovidi (IV, 417-620). A continuació, i un cop determinada la intentio auctoris de sant Agustí, Raoul de Presles prolonga el text del dominic a partir de les Etymologiae de sant Isidor de Sevilla (VIII, 11, 60) i el Mitògraf vaticà III (VII, 1-2), d'on procedeixen les referències a Remigi d'Auxerre, Servi, Fulgenci i el De natura deorum de Ciceró (33-62). Tot seguit, Presles amplia l'explicació particular del culte a Ceres i Prosèrpina amb un seguit de nocions generals sobre altres ritus pagans. La segona part del comentari (63-177) és una transposició força literal amb excissions dels capítols 30-35 del llibre VI del Mitògraf Vaticà III. En aquesta mateixa font ja s'hi troben les citacions a Estaci, Virgili, Juvenal i Servi, però no les de sant Isidor de Sevilla (la segona de les quals no pertany al corpus conegut de l'autor) ni la de Plini (XVIII, 2), afegides pel traductor francès.

Font: Barcelona, Biblioteca Pública Episcopal, 72, ff. 56r-59r

§VII.20

En aquest XX capítol monsenyor sent Agostí met la interpretació de Varró de les sacres o sol·lennitats de Ceres, la qual és apel·lada Elusina per 1ª ciutat de Grècia axí appellada on se fehen aquestes sol·lennitats, e en special se fahien pus grans en la ciutat de Atenes, per ço com ere la pus principal ciutat de Grècia e la pus noble, e en la qual tota sciència floria.

Per l'enteniment de aquest capítol és assaber que del preniment de Prosèrpina, filla de Ceres, que hom diu ésser la deessa dels blats, Ovidi, en son IIII libre, met la faula diffusament e longuament; sí's fa Claudià en son libre que feu del preniment de aquella, lo qual se apella *Claudià lo petit*. E feny Ovidi que aquella Prosèrpina fou presa per Plutó en Sicília, axí com ella e ses donzelles eren anades a cullir de les flors en los prats. Car ses donzelles la lexaren o la perderen, o ella matexa les lexà. E quant Plutó, qui és déu d'infern, o apercebé e la veé sola, ell la reduhí e la menà ab ell en infern. E quant ses donzelles tornaren ab lurs flors per presentar-les-li e no la haguessen trobada, començaren a cridar en tal manera que foren hoïdes per totes les muntanyes de Sicília.

Aquella clamor de aquestes donzelles esbalaý molt a Ceres, e començà ahucar e cercar pertot. E com ella la hagués cercada per diverses terres, sens beure e sens menjar e sens pendra qualque sustentació,¹² ella anà tant que ella vench tro a I port prop de Atenes, on la ciutat Elusina fou despuys constituïda. E fou lla lo Sol per molts jorns, tota¹³ sola, trista e

¹² sustentació] sustancio *ms.*

¹³ tota] toca *ms.*

20 dolenta de sa filla que havia perduda; e fou en I loch on eren los camps e les terres de I apellat Celens, I home ancià lo qual la amenà en sa casa e la feu menjar. Aprés açò ella avironà tota la terra per cercar-la, e com ella no la pogués trobar en qualque loch e no'n pogués oyr algunes novelles, ella se'n partí de la terra e muntà al çel, e lla li fon dit per lo Sol que Ortus, ço és a dir, Plutó, lo frare del Sol, la havia presa.

25 E quant Ceres sabé açò ella se assuavà e lexà son plant, per ço que aquest Plutó havia desijat sa filla, que ella havia haüda [f. 56v] de Júpiter, qui ere son frare, e Prosèrpina ere filla de Júpiter. E finalment fou aquest Júpiter vençut per les preguàries de Ceres e n'ach tal compassió que, jatsia açò que en totes maneres ella volgués devallar en infern per ço que sa filla Prosèrpina li fos retuda, ell ordonà que per VI mesos de l'any ella seria ab sa mare e VI mesos ella seria ab Plutó, son marit. E com Júpiter li hagués açò atorguat, Ceres fou assuavada
30 e romàs en son primer estament, e li fou retuda la abundància e la fertilitat de les sements, la qual havia deffallit per lonch temps. E per aquestes coses de Ovidi appar clarament la intenció de monsenyor sent Agostí.

E tota veguada devets saber que, segons la interpretació de alguns, Prosèrpina és presa per la abundància de la terra; alguna veguada és presa, segons los altres, per la pus baxa
35 partida de la terra. Ysidorus, en lo VIII libre de les *Etimologies*, en lo capítol final, diu que aquesta Prosèrpina és dita e appellada Prosèrpina per ço que de ella naxen los blats. Remígius diu que ella és dita a *proserpendo*, e que és a dir 'de gran crexença'. E per açò ell li atribueix la força de totes erbes qui naxen e crexen de terra, e sí la meten los poetes per puncella, per ço que cascun any les sements renovellen.

40 Aprés, axí com diu Sèrvius, Ceres és dita de *creo*, ço és a dir, de 'crear', e és dita Terra per ço que ella crea totes coses. Mas Tul·li diu que ella és appellada no pas Ceres, mas *geres*, a *gerendo*, ço és a dir de 'portar', per ço que la terra porta totes maneres de fruyts, la primera letra, ço és assaber, *g*, mudada en *c*, e açò és propiament la falla de aquesta matèria. Mas la veritat és aytal, ço és assaber, que Ceres és dita a *serendo*, ço és a dir, a 'senbrar los blats'. E
45 vol aytant dir Çeres com 'goig', e per ço com los blats són bells e grans, hom n'a gran goig, car goig abunda là on ha gran abundància e gran¹⁴ fertilitat.

E ço que hom diu que Prosèrpina és sa filla, açò és per açò que Prosèrpina és dita, axí com dit és, a *proserpendo*, ço és a dir, de 'aquest bé arreïgar e bé germinar'. Que sia ver axí appar, car aquella Prosèrpina és appellada en grech Hècate, e *becaton* vol aytant dir en grech
50 com *C* en latí, per ço que de I gra ben senbrat e ben pres ne venen *C*.

E aquella és fenyta presa o fortada de Plutó per ço que Plutó és la terra, e quant los grans són bé raygats e ben senbrats en la terra, de aytant venen ells millor e a major profit. E ço [f. 57r] que hom diu que Júpiter ordonà que aquella Prosèrpina està VI mesos en terra ab Plutó, son marit, la veritat és que axí és dit per ço que los blats romanen en terra VI mesos
55 abans que aparegua res o poca espigua, e VI mesos dessús tro al collir, e per ço que, axí com diu Sèrvius, Hècate val aytant com la Luna, la qual creix per VI mesos e per VI mesos minva, e la qual ha cascun mes XV jorns de creximent e XV jorns de minvament. E per ço com ella creix sembla que ella sia alt, e com ella minva sembla que sia a baix. O, axí com diu Ffulgenci, ells meten en altra manera aquella Prosèrpina, Hècate, qui vol aytant dir com la Luna. Car
60 ells no li donen sinó la meytat de any, per ço que ella luu de nit tensolament, e de jorn, no;

¹⁴ gran] grans *ms.*

per què sembla que ella no faça sinó mig còrs ab lo Sol. E és cert que a penes és cosa en la Terra qui no senta de la Luna, segons sa naxença o son còrs. E açò baste quant a present.

E per açò que aquest capítol parla de les sacres o sol·lennitats de aquesta Ceres, e que és parlat de sacres en molts lochs en aquest libre —lo qual nom de sacres ha moltes significacions—, e és assaber, per l'enteniment de aquest capítol e dels altres de aquest libre, que *sacra* és pres en moltes maneres: alguna veguada és pres per les sol·lennitats de les festes, alguna veguada per lo servir divinal, alguna veguada per los temples, alguna veguada per relíquies, alguna veguada per sacrifici, alguna veguada per la cosa mateixa que hom offir en lo sacrifici.

Les sacres o sol·lennitats qui's fehien en la honor dels déus havien tal ordonació, que, quant hom fehia alguna oblació o sacrifici, tots aquells qui les fehien havien lo cap cubert per ço que ells no guardassen ça ne lla e que ells no veessen alguna cosa qui enpatxàs la devoció de lur sacrifici. De açò fa menció Virgili en son III¹⁵ libre de *Eneydos* quant parla del sacrifici de Èlenus.

Axí mateix, hom tenia que açò ere gran mal de interrompre les sol·lennitats dels déus, d'on Virgili diu en I vers que Pal·las la ardida¹⁶ defenia que no fossen interrompudes, d'on s'esdevench I eximpli aytal, que com hom fes aroma e celebràs al déu Apol·lo los jochs scircenses, e hom agés denunciati als romans qui'ls fehien que Aníbal combatia la ciutat de Roma a 1ª porta qui s'apella la porta Culina, tots corregueren a les armes per deffendra la ciutat e la deffeneren. E com [f. 57v] ells duptassen que ells no haguessen errat de haver lexats los jochs e les sol·lennitats, e tornant en lo cercle¹⁷ ells haguessen I vell qui saltave e havia tots jorns treballat e ballat denant los déus, ells tengueren que les sol·lennitats no eren gens interrompudes. E de lla fou aquest proverbi en Roma que, lo vell saltant, totes les coses eren salves.

Axí mateix, no ere legut gens trigar a difirir¹⁸ los sacrificis dels aniversaris, per ço que no podien ésser axí reiterats segons les ordinacions de la ley, d'on Virgili diu, en aquest mateix loch, en I vers, «annua, que differre nefas», ço és a dir, que no ere legut gens a reiterar-los.

Mas les sol·lennitats dels començaments dels mesos e de la luna nova, qui s'apellaven *sacra kalendaria* o *kalendarium*, si ells eren lexats per causa, podien bé ésser recomençats. E aquella sol·lennitat ere pròpiament aquella qui segons los jueus és nomenada *neomenia*, dita de *mene* en grech, qui vol aytant dir com 'luna' en romanç, et *nouus*, qui vol aytant dir com 'nou', ço és a dir, 'luna nova', e de açò és dit *neomenia*.

E eren aquests jorns sol·lennes per ço que hom comptava los mesos segons los començaments de cascuna luna, d'on és dit en lo Psaltiri «cantate, Deo, in neomenia tuba», o «in inicio mensis tuba, in die sollennitatis uestre»; d'on Ysidorus diu encara que'l començament de la luna nova los capellans eren sobre les portes de la ciutat per veure la luna nova, com ella crexia, com muntava, e tentost o anunciaven a lur bisbe.

Encara devets saber que no pertany gens a donar una bístia liguada quant hom ne fahia sacrifici en les sol·lennitats, d'on Virgili diu que, quant Èlenus volch adevinar, ell feu desligar totes les bísties de les quals hom volia fer sacrifici per ço que elles no fossen

¹⁵ La referència és errònia; es tracta, en realitat, del llibre tercer.

¹⁶ Tal com adverteix Bertrand (2021: 229), Raoul de Presles confon la deessa Atena amb Pal·lant, fill d'Evandre.

¹⁷ cirque *fr.*

¹⁸ difirir] disirir *ms.*

enpatxades de anar tro als déus. Mas en los sacrificis hom podia ligar les coses que hom offeria, axí com Juvenal diu en I vers qui comença «sed procul extensum, et cetera».

Encara devets saber que, quant hom devia sacrificar per la ley de algunes bísties qui no podien bonament ésser trobades, hom sacrificava pa e cera, e jatsia que açò no fos
105 vertader sacrifici, tota veguada ere tengut per vertader.

Aprés, devets saber que y havia certes ordinacions e certes cerimònies qui's fehien als déus de baix, ço és a dir, de infern, e als déus de alt. Aquells qui sacrificaven als déus bays, ço és a dir, [f. 58r] als déus d'inf[...]uxats¹⁹ d'aygua ab I psalpasser de olm, e aquells qui sacrificaven als déus de alt eren lavats de aygua.

110 Aprés, quant ells fehyen²⁰ sacrifici de vi, ells offerien solament lo vi als déus de alt, e als déus de baix ells gitaven los vaxells en lo foch ab lo vi, on Stàcius, *Tebaydus*, parla quant ell parla de la sepultura de Archèmoris.

Aprés, los déus de alt, ares e altars, e aquells de baix no havien sinó ares.

Les sol·lennitats qui's fehien als déus quant hom los offeria 1ª bístia, hom li gitave lo
115 vi entre los corns. E quant hom sacrificave als déus de baix, hom li metia lo morro dedins lo vi.

Encara devets saber que la bístia que hom devia offerir ere liguada pel cap. E havia liguada 1ª prima o una foguàça, la qual ere feta de sal o de levat e s'appellava *mola salsa*, d'on Plini fa menció en son libre *Naturalis istorie*.

120 Encara hi havia una aytal cerimònia, que los moltons o ovelles que hom inmolava no devien gens haver la coha fullada ne tecada, ne la lengua negra, ne la orella plana. Ne hom no rebia en aquestes sol·lemnitats, qui s'apellen sacres, bèstia que hagués alguna falta, ne axí mateix bous qui null temps haguessen tirat, si açò no ere après la victòria, on hom sacrificava un toro²¹ o I bou, ço és a dir, après lo triumphe, car aquells qui encalçaven lurs enemichs no
125 havien per açò triumphe. E per açò no sacrificaven ells bous, mas ovelles, e eren dits *ouans ouibus*, que vol aytant dir com 'ouvelles', per tal com açò ere lo petit triumphe.

Tant hi ha que en negun temps a Júpiter hom no sacrificava toro sinó après lo triumphe, sinó de I jove vedell qui null temps hagués tirat ne portat collar. On s'esdevench que com Eneas hagués sacrificat I jònech²² en Trassen a Júpiter, e correch²³ per mig lo temple
130 una cosa sutza e una cosa molt orrible.

Encara havia forma de exprovar si ço que hom sacrificava als déus ere covinent, car si ella anava sens por entrò a la ýdola e sofferia bonament ço que hom li fahia, axí com daurar los corns e altres aparellaments, hom entenia que ell ere covinent, e si ell luytava o se'n fugia o s'enbravia, hom entenia que no ere covinent. Hom crexia axí mateix los sacrificis per encens
135 o per vi que hom gitava en lo foch sobre la bístia qui ere sacrificada. E quant açò ere fet, hom dehia que lo sacrifici ere cregut e s'appellava pròpiament [f. 58v] *macta*.

Alguna veguada ells sacrificaven[...]tota²⁴ entegra, alguna veguada sens les entràmenes, alguna veguada les entràmenes solament —les quals ells levaven—, alguna veguada la sanch solament —que ells metien en grans anabs—, alguna veguada una de les
140 partides de la bístia.

¹⁹ d'inf[...]uxats] denfer estoyent arrousez *fr*.

²⁰ fehyen] fenyien *ms*.

²¹ toro] torro *ms*.

²² jònech] jouech *ms*.

²³ e correch: llegiu 'correch'.

²⁴ sacrificaven[...]tota] sacrefioyent vne beste toute *fr*.

Albericus, *in Cintillario*, diu que los romans, quant volien anar en la batalla, prometien als déus que, si havien victòria, ells donarien una partida de la[...]ell²⁵ diu que I temple fou fet a Roma de aytals preses, lo qual[...]lo²⁶ temple de Júpiter lo Predator, del qual Virgili fa menció en II versos, on ell diu «yruymus foco, et cetera»; e que, quant ells tornaren, aquells qui havien calçats lurs enemichs, qui eren apellats ovans, axí com és dit[...]nau[...]als²⁷ petits déus muntats sobre I cavall e offerien de les ovelles[...]havien²⁸ planament desbaratats e havien triumphe[...]cavalls²⁹ blanchs e eren menats en lo Capitoli, e la offerien dels bous e dels toros. E si ells ahoraven los déus de baix, ells se enclinaven vers terra, e si ells ahoraven los déus de alt, ells staven tots drets guardant lo çel, d'on Virgili diu, en I vers de *Eneydos*, «ad pater Anchises oculos, ad sidera letus extulit».

En los sacrificis ere request taciturnitat e en los jochs, parlar alta veu. E aquella taciturnitat ells apellaven *fauere ore, et cetera*, d'on Oraçi diu «fauere liguis, et cetera». Encara, segons ço que diu Ysidorus en lo XIX capítol del VI libre de ses *Etimologies*, òstia ere propiament dita lo sacrifici que hom fehia als déus ans que hom anàs en la batalla, axí dita *ab oste uel ab ostibus*. E víctima ere lo sacrifici que hom fehia après ço que hom havia desbaratats los enemichs. E era dita víctima a *uinco uincis*, ço és a dir, de 'vençre'. E eren aquestes víctimes pus grans sacrificis que no eren les òsties. Los altres dien que eren dites víctimes a *uinco*, ço és, 'ligar', per ço que hom les menave liguades als sacrificis o per ço que elles cahien e eren mortes en I colp.

Sèrvius diu que les ovelles que hom sacrificava devien ésser de II anys e no de pus ne de menys edat, e diu que per açò són elles dites *identes quasi biennes*, ço és a dir, de II anys, o per açò que entre les VIII dents de les ovelles n'i ha II pus grans de les altres, les quals se apparen a II anys.

Encara devets saber que y ha olocausts e libacions. Los olocausts eren dits [f. 59r] quant totes les bísties eren cramades e abrasades, e eren axí dites de *olo* en grech, que vol aytant dir en romanç com 'tot', e *caustis*, qui és 'il·luminament', per ço que tot ere cremat e consumat, axí com diu Ysidorus en lo loch dessús al·legat. E les libacions eren quant hom offeria vexells plens de vi o de sanch o de let, e les gitava hom en lo foch sobre les bísties o en la mar quant ells eren en algun perill.

Encara devets saber que ells inmolaven a lurs déus a cascú segons son orde, ço és assaber: a Mars, I senglar; a Bacus, qui és déu del vi, un boch; a Juno, un pagó; a Apol·lo, I anyell; a Venus, I colom; a Júpiter, I toro; a Minerva, I muçol; a Ceres, del levat; a Mercuri fehien molts altars; ells ahornaven lo temple de Èrcules de fulles de arbres e lo temple de Cupido, de roses. E fehien-los aquests orreus e pudents jochs scèniques, dels quals havem parlat en molt lochs.

E devets saber encara que tota veguada que les sol·lemnitats dels déus eren renovellades, les ýdoles se mudaven, axí com diu Albericus Londoniensis.

²⁵ la[...]ell] la proye Dont il fr.

²⁶ qual[...]lo] quel estoit appelle le fr.

²⁷ dit[...]nau[...]als] dit est aloyent aus fr.

²⁸ ovelles[...]havien] brebiz Et ceulz qui les auoyent fr.

²⁹ triumphe[...]cavalls] triumphe venoyent a iiij cheuaux fr.

Ací i allà el comentari de Waleys-Presles incorpora detalls sobre usos i costums de la vida privada a l'Antiguitat. En els dos capítols que venen a continuació, però, els comentaristes no treballen a partir d'un conjunt de fonts, com és habitual, sinó que parafrasegen directament el text d'Agustí —que al seu torn llegeix Varró— amb molt poques aportacions. És Waleys qui duu a terme l'operació, mentre que Presles es limita a traduir. Al primer devem el desenvolupament sobre la figura de Diana i la cita de Pàpies i al segon, la d'Ovidi; totes dues molt epidèrmiques. La referència final al De coniuratione Catilinae de Sal·lusti (VIII, 1) procedeix ja d'Agustí, tot i que Waleys la fa explícita. L'originalitat dels fragments recau en el punt de vista adoptat sobre la sexualitat femenina: lluny dels tòpics misògins que animalitzen la dona, el comentari centra la seva atenció sobre alguns aspectes concrets de la fertilitat associats a divinitats menors, amb un ànim poc moralitzant.

Font: Barcelona, Biblioteca Pública Episcopal, 72, ff. 33r-33v; 35v-36v

§VII.2

En aquest II capítol monsenyor sent Agostí comença son tractat de aquests déus elegits a part axí con sobirans. E fa II coses en aquest capítol. Primerament, recompte aquests déus e ls nomena segons la doctrina de Varró, e de lurs officis e de què serveix cascú serà declarat proceint. Segonament, ell reprova la elecció de aquests déus. E aquella II^a part se comença on ell diu «aquests déus són elegits sobre los altres, *et cetera*». E en aquella II^a part ell fa dues coses encare. Car, primerament, ell demana la causa per què aquests déus són elegits e mesos a part, e en sa qüestió ell met II coses per manera de distincció. Segonament, ell demostra que aquestes II causes són desraonables. E aquella II^a part se comença on diu «si açò és per açò que major cosa, *et cetera*». Primerament ell prossegueix I^a de les causes, e après
 5
 10 ell prossegueix l'altra en lo capítol següent, axí com prop lo mig loch.

La causa per què ell los reprova en aquest capítol sí és per açò qui és dit que y ha XX déus comptats e mesos a part e qui són pus grans que los altres, per ço que ells han major administració en lo món que no han los altres déus. E aquesta causa ell reprova per dues rahons, on la II^a comença là on diu «là són, axí mateix, jo no sé qual II déus, *et cetera*».

15 La primera rahó és fundada sobre açò que ell diu que los déus qui són tenguts per sobirans e elegits a part administren axí coses petites con los altres petits déus qui no són axí elegits. E algunes veguades concorren en administració alguns de aquests grans déus ab los altres qui no són gens de ten gran actoritat, axí com appar per los eximplis. Lo primer és de Janus, qui és dit I de aquests [f. 33v] grans déus, e emperò li és atribuïda la administració de
 20 petita cosa, ço és assaber, de obrir lo camí a la sement. E Saturn, qui és axí mateix de aquests grans déus, és atribuït a la actoritat de donar la sement e metre deffora; a Líber, de liurar l'ome après la sement, e a Venus, de la fembre.

Senblantment, Varró atribueix a Juno la providència del flux de la sanch que nós
apellam les flors, emperò concorren ab ell e ha aquell mateix poder una filla de Júpter qui
25 no és mesa entre los grans déus, sinó entre los plebeus e pochs, e aquella és apel·lada Mena.
E's apel·lada fillastra de Juno per ço que ella fou filla de Júpter d'una altra muller apel·lada
Latona, mas [a] realment parlar Mena vol aytant dir com Diana, aytant com la Luna. Mas ella
és apel·lada Mena per ço que ha senyoria sobre aquestes flors de les fembres, axí com nós
diem Diana e la Luna per diversos officis. E axí és del Sol e de Apol·lo, emperò són ells
30 mesos axí con a II déus de aquests grans elets e mesos a part, e axí és de la Luna e de Diana,
emperò Mena no és mesa ne comptada entre aquests déus o deesses elets.

Tota hora apella açí monsenyor sent Agostí Juno, Lucina, ço és, la deessa que, axí
com diu Pàpies, dona claredat e vista a aquells qui naxen, que en altra manera és dita la deessa
de infantament, d'on Ovidi parla en son III libre *De fastis*, e axí mateix ne havem parlat açí
35 dessús.

Aprés, quant ell parla de aquests déus molt escurs, açò és la II^a rahó qui és presa de
aquests II déus, qui no són gens comptats entre aquests déus elegits, mas són apellats molt
escurs, ço és, que hom no sab qui són ne de noblea ne de linatge, mas són axí con no
coneguts. Emperò fan ells pus grans coses que no fan aquests grans déus elegits a part. E fa
40 ací monsenyor sent Agostí II coses. Car, primerament, ell descriu lur offici. Segonament, per
açò ell argüeix per venir a son propòsit e intenció, ço és assaber en lo capítol següent.

Qui són aquests II déus e de què ells servexen, ell los nomena, ço és assaber, Vitunnus,
qui dona vida, e Sentinus, qui dona lo seny.

§VII.3

En aquest III capítol, axí per ço qui és dit en lo capítol precedent con per ço qui és dit
en lo començament de aquest capítol, monsenyor sent Agostí argüeix a fi de mostrar
son propòsit e provar sa intenció, ço és assaber, que aquella elecció de aquells grans
déus elets e mesos a part, la qual met Varró, sia desrahonable. E fa II coses en aquest capítol.
5 Primerament, ell met sa rahó. Segonament, ell la fortiffica per coses senblants. E aquella II^a
part se comença là on diu «ells meteren allí, axí mateix, aquella deessa de Pensa». Encara fa
ell II coses en la primera part. Primerament, ell fa sa rahó e son argument. Segonament, ell
conclou e foragita I^a resposta que hom poria metra contra sa rahó. E aquella II^a part comença
là on diu «e si hom respon, *et cetera*».

10 La intenció de monsenyor sent Agostí quant a la rahó que ell fa appar assats per lo
test; emperò diu ell que Juno, ab Mena, val a les flors mestruals, al creximent e nodri-[f.
36r]ment de ço que és conçebut; per l'enteniment de la qual cosa és assaber que aquestes
flors o sanch menstrual han doble enteniment: elles³⁰ són preses en I^a manera per les flors
que les fembres giten deffora cascun mes per purguació de natura, e'n altra manera elles³¹
15 són preses per la sanch qui és purgada per l'altra que és mesa deffora.

³⁰ elles] ells *ms.*

³¹ elles] ells *ms.*

Mas, [a] pròpiament parlar, aquesta sanch qui és apel·lada purgació és apel·lada flux menstrual, e aquesta no ajuda gens al creximent de ço qui és concebut si açò no és per accident, ço és, per tant con ella és mesa deffora, car quant hom met deffora aquesta sanch, aquella de la qual l'infant pren nodriment és feta pus pura e pus neta e és millor al creximent de ço qui és concebut; mas monsenyor sent Agustí parla açí largament e extensivament e apella aquesta sanch qui's nedeja e purifica flux menstrual.

Après, quant ell diu «e si hom[...]»ell³² foragita 1ª resposta que hom poria donar contra sa rahó. E fa II coses. Primerament, ell met la resposta que hom poria fer, la qual és tota clara per lo test. Segonament, ell argüeix al contrari. E comença aquella II^a part là on diu «e aquells qui responen a aquestes coses avisen o preveen-se en açò que respondran, *et cetera*», on ell fa encara II coses. Car, primerament, ell argüeix axí con és dit contra aquella resposta. Segonament, ell conclou altra veguada 1ª altra resposta. Car, axí com ell diu, hom poria dir que aquell qui és donador universal de vida e de seny usará de aquests II déus a donar la vida e lo seny, contra lo qual ell argüeix per una similitut. Car, senblantment, los altres déus qui són elets e mesos a part per lur noblea degren haver ministres o officials qui fossen e exequutassen aquests[...]e³³ no u fessen per ells mateys, e en special Juno, la qual és re[...]eus³⁴ e germana e muller de Júpiter. E tota veguada ella fe[...]molt³⁵ petites coses per ella e s'ajunyí ab II deesses molt petites a fer molt petites coses, car ella mena los infants e retorna en[...]casa³⁶ ab dues altres deesses, ço és assaber, Abelona e Adeona, de les quals[...]anar³⁷ e l'altre, retornar en la casa. E Juno és ab elles, la qual és alguna veguada apel·lada *interduca*, per ço que ella mena algunes veguades l'infant entre aquestes dues deesses, e alguna veguada és apel·lada *domiduca*, per ço que ella les mena en lur casa. E és dita [f. 36v] *domiduca* a *domo*, qui vol dir 'casa', e *duco ducis*, qui vol dir 'menar', qui vol aytant dir com 'menar a la casa'.

Après, quant ell parla de la deessa apel·lada Pensament, ell conferma la rahó precedent per la similitut de aquella deessa de Pensament, que senble que ella deuria ésser mesa abans que Juno e abans que Minerva. E, senblantment, o ha ell de Virtut e de Felicitat, de les quals ha estat parlat en lo IIII libre, en lo XVIII capítol e en los altres seguint tro a XXIII, e les quals axí deurien ésser denant Mars, qui és déu de les batalles, e per consegüent és aquell qui fa les morts —car ell los fa ociure o matar en les batalles—, e, senblantment, aquest déu Ortus, qui és lo déu³⁸ qui reeb los morts; los quals II déus, ço és assaber Mars e Ortus, són mesos e comptats en lo nombre de aquests déus sobreelets.

Après, quant ell diu «donques con nós vejам aquells déus, *et cetera*», ell conclou per açò que ell ha dit abans que la elecció de aquests déus axí elets a part no és feta per pus gran profit que ells facen ne per major administració que ells hagen, mas per ço que ells eren pus coneguts del poble, la qual conclusió ell conferma per los dits de Varró.

Après, quant ell diu «donques si felicitat, *et cetera*», ell prova en aquesta part que aquesta causa de aquests déus ésser pus coneguts no ha estat causa rahonable ne sufficient per què los déus qui són stats nomenats e comptats en lo començament del capítol precedent

³² hom[...]ell] len respont etc II *fr.*

³³ aquests[...]e] ces petiz offices et *fr.*

³⁴ re[...]eus] royne des diex *fr.*

³⁵ fe[...]molt] fait aucunes tres *fr.*

³⁶ en[...]casa] en leur maison *fr.*

³⁷ quals[...]anar] queles lun fait aler *fr.*

³⁸ lo déu] los deus *ms.*

degen ésser estats³⁹ pus elets e mesos a part que los altres deuen.⁴⁰ E fa 1ª aytal rahó e diu axí:
55 «Aquesta elecció fou feta no pas per los mèrits dels déus, mas per fortuna.» E per consegüent,
la deessa Fortuna, qui tots los feu nobles e grans, deu ésser la pus valent entre aquests déus
elegits a part. E per açò que ella no fou mesa entre aquells déus sobreets, senbla que aquella
matexa Fortuna hac 1ª mala fortuna contra si. E que aquesta elecció de aquests déus sia stada
feta per fortuna appar per lo dit Varró en lo capítol precedent, e axí és trobat açò mateix per
60 Salusti in *Cathelinario*, tentost après lo començament, com axí mateix per dobla experiència,
d'on la 1ª és de Venus e de Virtut, e l'altra és de Peccúnia e de Moneda. E és tota clara la
intenció de monsenyor sent Agustí.

³⁹ estats] esstats *ms.*

⁴⁰ diex *fr.*

El fragment de comentari que segueix a continuació és altament il·lustratiu de l'operació cultural que duen a terme Thomas Waleys i Raoul de Presles, més interessats en el detall històric que en la voluntat última de sant Agustí. En un capítol relativament breu, el bisbe d'Hipona argumenta contra els déus dels romans, que no els protegiren dels mals costums, origen de la decadència moral i política de l'imperi. Agustí vertebrà el seu discurs sobre tres eixos, repesos pels dos comentaristes: les males pràctiques d'alguns dirigents, el record de la caiguda de Troia i les invasions de Roma per part de les tribus gal·les. El plantejament inicial de Waleys (1-15), centrat en els enfrontaments bèl·lics fruit del mal govern, és complementat per Presles amb una tipologia canònica de la guerra a l'Antiguitat (16-98), a partir d'una suma de fonts: les Etymologiae de Sant Isidor de Sevilla (XVIII, 1), Eutropi (V, 3-7), Orosi (V, 6-19) i Florus (III, 18-23). D'acord amb l'estructura escolàstica típica del comentari, segueix un exemple: la pugna entre Màrius i Sul·la, resumida per Waleys i amplificada per Presles amb ramificacions (99-191). Aquí les fonts continuen sent, sobretot, Orosi, Florus i Eutropi, però també Valeri Màxim (VI, 3-9 i IX, 2) i Firmic Matern (I, 7). A continuació, Presles retorna a l'esquema de Waleys, que exposa la destrucció de Troia (192-199) a partir de l'Aeneis (II, 351-352) i l'assalt a Roma per part dels senones (200-240) seguint Orosi (II, 19) i Eutropi (I, 20). L'episodi de les oques que salvaren Roma dels enemics, ja evocat per Agustí, l'amplia Presles amb sant Ambrós (Hexameron, V, 13, 44), Plini (XIX, 14), Valeri Màxim (VII, 4), Eutropi (I, 20 i 26) i Vegeci (IV, 9). A tomb de l'anècdota de les oques, Agustí compara succintament els romans amb els egipcis, que també retien culte als animals. En resposta, a la part final del comentari (241-300), Waleys estira el fil a partir de les Recognitiones del pseudo-Climent (V, 20), el De natura deorum de Ciceró (I, 36, 101) i dues referències escadusseres a Plini i Sal·lusti. Per la seva banda, Raoul de Presles engreixà el relat amb l'Aduersus Iouinianum de Jeroni (II, 13), que cita Queremó d'Alexandria, la vida de Faraó de la Historia lausiaca de Pal·ladi d'Helenòpolis (Vitae Patrum, VIII) i les Diuinae institutiones (II, 13, 4-11) de Lactanci.

Font: Barcelona, Biblioteca Pública Episcopal, 71, ff. 31r-36v

§II.22

En aquest XXII capítol monsenyor sent Agustí argüeix contra los falsos déus e vol provar, per ço que ell ha dit abans, que lo poble de Roma havia mester de haver leys per les quals ell pogués ben viure, e per consegüent, que lurs déus los deguessen haver donades, d'on ells no feren res. E fa monsenyor sent Agustí en aquest capítol II coses.

5 Primerament, ell argüeix contra ells. Segonament, ell foragita l^a resposta que ells porien donar e la solta. E aquella II^a partida és on ell diu «on, per aventura, per ells defendre, *et cetera*».

Aprés, quant ell parla e demana quals leys los II Gracus hagueren en menyspreu o lexaren, nós n'havem⁴¹ parlat de aquests II Gracus en lo capítol precedent, ço és assaber, de Tiberius Gracus e de son companyó.⁴²

10 E après, quant ell parla de Màrius⁴³ e de Carbó⁴⁴ e de Címia,⁴⁵ tu deus saber que aquells foren III qui hagueren sobrenom de Màrius, d'on la I fon apellat Gaius Màrius, lo II hach aquest mateix nom, e fou son fill, e lo III hac nom Marchus Màrius. Tota veguada monsenyor sent Agustí parla en aquest capítol del primer Màrius, qui, segons Eutropi e segons Orosi al v libre, fou VII vegades cònsol de Roma e fou lo primer qui feu e mogué en la ciutat de Roma
15 les discòrdies e batalles civils.

E a fi que tu sàpies la diversitat de les batalles, tu deus saber, segons les antigues cròniques, hi ha moltes maneres de batalles, cor ha-y batalles qui s'appellen finitives, *a finibus*, ço és assaber, quant I senyor no és pas content de sa terra ne dels fruyts de aquella, ans vol ocupar de les terres de sos vehins, axí com feu lo rey Minus,⁴⁶ rey dels asirians, qui per créixer
20 sa senyoria feu guerra primerament a sos vehins, axí com Justín en son primer libre, al començament, del qual⁴⁷ Justín monsenyor sent Agustí pren los propis mots ací he après, al VI capítol del III libre.

Encara hi ha batalles que hom apella *bella socialia*, ço és a dir, 'batalla de companyes', quant les ciutats e viles vehines e companyones [f. 31v] qui són de l'I mateix cors e de una
25 senyoria, societat e ligua, fan guerra los uns contra los altres, axí com de les batalles de Ytàlia, de les quals Eutropi e Orosi fan menció en lur dit v libre, e Fflorus en son III libre, al capítol de les batalles socials.

Aprés, hi ha batalles civils, axí com de aquest Màrius e de Sil·la,⁴⁸ de les quals aquest capítol fa menció, e axí mateix de Quinto Lèpido,⁴⁹ cònsol de Roma, de la qual batalla parla
30 Florus, e en son III libre.

Aprés, hi ha batalles més que civils, que nós apellam intestines, e açò és quant los amichs e parents se combaten los uns contra los altres, ço és assaber, lo pare contra lo fill, lo frare contra lo frare, lo cosí contra lo cosí, axí com fou de Çèsar e de Ponpeu, dels quals Luchà parla en son libre.

35 Aprés, hi ha batalles servils, ço és assaber, dels esclaus qui's rebel·len contra lurs senyors, dels quals I apellat Erdònius⁵⁰ fon la I, e fou sabinièn, e fou quant, per les discòrdies dels tribuns de Roma, lo Capitoli fon assetjat e pres. Ell guastà Sicília més que ella no ere estada per les batalles púniques, e fou la rahó, axí con diu Florus al III libre, per ço que ells

⁴¹ nós n'havem] nos non hauem *ms.*

⁴² El comentarista es refereix als germans Tiberi Sempronià Grac i Gai Sempronià Grac, que ocuparen diversos càrrecs polítics durant les dècades 150-120 aC, de qui ha parlat al capítol anterior.

⁴³ Gai Mari, cònsol romà entre els anys 107 i 100 aC i novament el 86 aC. L'exposició del capítol versa sobre alguns dels seus enfrontaments més coneguts, especialment el que tingué amb Luci Corneli Sul·la, i també sobre el seu fill, Gai Mari el Jove, cònsol el 82 aC amb Gneu Papiri Carbó i Marc Mari Gratidià, fill adoptiu de Marc Mari, germà de Gai Mari.

⁴⁴ Gneu Papiri Carbó, cònsol els anys 85-84, procònsul de la Gàl·lia el 83 i novament cònsul i el 82 aC.

⁴⁵ Luci Corneli Cinna, cònsol amb Gai Mari el 86 aC i amb Gneu Papiri Carbó el 85 aC.

⁴⁶ Ninos, rei mític de Nínive.

⁴⁷ del qual] dela qual *ms.*

⁴⁸ Luci Corneli Sul·la, dictador romà entre el 82 i el 80 aC.

⁴⁹ Marc Emili Lèpid i Quint Lutaci Catul, elegits cònsuls el 78 aC. La confusió entre tots dos podria ser resultat d'una mala lectura de l'*Epitome* de Florus (III, 19), la font de consulta de Raoul de Presles en aquest passatge: «Marco Lepido Quinto Catulo consulibus civile bellum paene citius oppressum est quam inciperet».

⁵⁰ Api Herdoni, capitost sabí.

40 havien mesos en ferres aquells qui fahien lurs terres. Aprés li vingué i apellat Ffanàtucus, qui ere de Scíria, qui fenyie que ell parlava ab I^a deessa apellada Circe, e havia resposta dels déus, e fahia miracles per I^a nou que ell metia en sa bocha e'n fehia exir lo foch. Ell ne ajustà primerament II^M e puy's feu tant que ells foren bé LX^M.⁵¹

Los mals que ells feeren són a penes credibles si los actors no'n fossen testimoni. Tota veguada, fou ell desconfit per Perpenna,⁵² qui ere duch e emperador dels romans, qui'n penjà e'n mès en ferres e en presons e'n deliurà la terra. E tota vegada de aquesta victòria no volch ell haver gens de triümpu, per ço que aquests no eren sinó malestruchs que ell havia desbaratats, mas bastà-li que ell ne hagués bona cara en Roma. Mas tentost i altre esclau se levà, apellat Athènio, qui ere ladre e barquer. Aquell matà son senyor e meté fora de presó tots los esclaus que ell poch trobar e'ls ordonà per batalles. Ell se vestí de porpra e pres lo 45 bastó d'argent, ço és a dir, lo ceptre, en manera de rey; ligà son cap e sos cabells com a rey. Ell pres molts castells dels sanadors de Roma e ere pus [f. 32r] cruel contra los senyors e privats que contra los estrangers, axí com diu Florus en aquest mateix libre. E de aytals esclaus parla Justín en son segon e XVIII libres.

Aprés, hi ha batalles qui s'appellen *accephales*, ço és a dir, que no han gens de cap, axí 55 com són les companyes. E lo primer qui començà aquestes batalles en Roma fon i apellat Viriatus Lusitanus, qui ere nat de Espanya. Ell pres estament real e desbaratà moltes vegades los romans, e pres los castells de Gaius e de Lènculus, e de Pisó, d'Ispeus e molts altres.⁵³ E fou primerament cambiador e, poc a poch, començà a créxer e s'ordonà com a rey. De aquell parla Orosi en lo V e en lo III capítol de son libre. Ell guanyà meravelloses riqueses e majors 60 que no feu Bargueralus Ylírius⁵⁴ per departir justament de roberia, axí con diu Tul·li en son libre *De officiis*.

Aprés, hi ha batalles qui s'appellen *bella externa*, axí con quant alcú va a conquerir terra e senyoria en estranyes terres.

En qual manera aquest Màrius fou fet VII vegades cònsol, tu o pots veure per Eutropi, 65 en son V libre, e per Orosi, al V libre de son *Ormeite*. Car ell fou primerament pretor e puy's fou fet cònsol en loch de Matel·lus.⁵⁵ Aprés ell o fou fet quant ell fou enviat contra Jugurta, rey de Numídia, lo qual fou trahit per Locus,⁵⁶ rey de Muritània, que ell havia appellat en sa ajuda e al qual ell havia promès la III^a part de son regne, mas que ell li volgués ajudar contra los romans, axí con diu Salusti en la fi de son libre *in Jugurtino*. Aprés, ell fon fet cònsol aprés 70 aquella desconfita o victòria, e aprés o fon fet quartament e quintament quant ell desbaratà los cimbres e los teutoynes, qui són I^a manera de alamanys, en II batalles, en les quals II batalles ell ne matà CC^M e'n pres LXXX^M, e axí com diu Eutropi en son V libre, al primer capítol.

⁵¹ El passatge acumula diversos errors, potser a causa d'una font desconeguda o, com suggereix Bertrand (2013: 503), per una mala lectura de Florus (III, 19). Herdoni mai lluità a Sicília, si bé just després d'esmentar-lo Florus rememora la destrucció de l'illa durant les guerres Púniques. El personatge de Ffanàtucus sembla una innovació a partir d'«*illius fanaticus prior*», expressió amb què Florus s'hi refereix. La presència de Circe, més difícil d'escatir a partir del text de l'historiador, podria explicar-se a partir del sintagma «*Syriae deae*».

⁵² Marc Perpenna, cònsol el 92 aC.

⁵³ Els noms de Gaius i Lènculus remetien a una única persona: Gai Vetili, que combaté contra Viriat. El mateix fenomen sembla ocórrer amb Pisó i Ispeus, que serien en realitat Gai Plauti Hypsaeu. Ambdós desdoblaments procedeixen ja de Florus (III, 19).

⁵⁴ Bargulus Il·líricus, cabdill il·liri.

⁵⁵ Quint Cecili Metel Numídic, cònsol el 109 aC.

⁵⁶ Boccus I, que regnà entre el 110 i el 80 aC.

E Orosi, al XIX capítol del V llibre de son *Ormeste*, diu que ells havien abans desbaratat, 75 pres e mes a mort Marchus Cívilius,⁵⁷ cònsol de Roma, e II de sos fills ab LX^M romans per tal manera que no n'escaparen sinó X, qui reportaren ses II novelles. E, axí mateix, desconfiren senblantment Quintus Scipió,⁵⁸ cònsol, e los desconfiren per tal manera que tots aquells que podien pendre vius ells penjaren en los arbres. Tota la presa, axí com robes e paraments, ells esquinçaren [f. 32v] per peçes, tot l'aur e l'argent e joges, e ells gitaren en lo riu, a fi que a ells 80 aperegués que ells no haguessen cura de la presa ne misericòrdia de aquells que havien presos.

De aquest desbarat foren los romans axí espaventats que ells hagueren dupte que ells no passassen les muntanyes e vinguessen a ells en Ytàlia, e per ço fou enviat contra ells aquest Màrius, qui ere savi e avist, lo qual, axí com diu Fflorus en son *Epitome*, veent lur furor e lo foch e calor on ells eren, lunyà la faena, axí com feu Fàbius⁵⁹ après la vençó de Carnes que 85 feu Aníbal dels romans —lo qual Fàbius nós havem parlat al VI llibre del primer capítol—, e sperà tant que ell pensà que ells foren refredats, ne los volch donar batalla, per bé que ells la requerissen, mas sperà tant que ells se partiren e que ells se anaren atendar sobre lo Rose⁶⁰ e sobre lo riu d'Isayre. Mas ell fou al denant d'ells e s'alotjà al peu de les muntanyes, e com los romans se clamaven de açò que ells no havien gens d'aygua a beure —per ço que los cimbres 90 eren entre ells e lo riu—, Màrius los mostrà lo riu dient que si ells eren ardits, ells no devien pas morir de set, pus que ells vehien l'ayga. E lavores prengueren cor entre ells e's lençaren contra ells e'ls desbarataren per la manera que nós havem dessus dit, prengueren lur duch e lo meteren a mort. Mas ells hagueren bé aytant a fer a desbaratar les fembres, d'on nós nos passam, per ço com nós ne havem parlat açí dessus, al primer llibre, al XVII capítol. E per 95 aquestes victòries ell fou fet VI vegades cònsol.

Plini, al X llibre *De naturalis istorie*, al capítol dels cans, diu que los plinicans, qui muntaren sobre los caneus,⁶¹ donaren meravellosament a fer als romans; e si tu vols veure de aquests fets pus largament, veges Orosi, al XXI o XXII capítols de son *Ormeste*.

La primera batalla, donques, civil qui fou en Roma fou entre Màrius e Sil·la, axí com 100 nós havem dit dessus, e axí com Orosi o testimoniege al V llibre de son *Ormeste*, Fflorus al III llibre de son *Epitome*. E fou-ne causa, axí com diu Florus en son *Epitome*, al III llibre, la gran cobejança que aquest Màrius havia de venir a honor e dignitats, que ell no'n podia ésser sadollat, car jatsia que ell fos stat VI vegades cònsol, o desijava encara la VII^a vega-[f. 33r]da.

E con ell hagués entès que hom havia ordenat Sil·la per anar en Grècia contra 105 Mitridates, qui ere rey de Pont —qui ocupava Àsia e Acaya—, ell requerí al Senat que ell hi fos enviat en loch de aquell. Açò vingué a la conexença de Sil·la, lo qual fon indignat e retornà tentost en Roma, e ab totes ses osts e legions que ell havia entrà en ciutat e mès a mort gran partida d'aquells qui eren de la partida de aquest Màrius, e fou Màrius axí prop de ésser pres que ell se'n fugí.

⁵⁷ Marc Emili Escaure, cònsol el 115 aC.

⁵⁸ Quint Servili Cepió el Jove, cònsol el 106 aC i procònsul de la Gàl·lia Narbonesa el 105 aC.

⁵⁹ Quint Fabi Màxim Berrugós, cònsol el 233 aC.

⁶⁰ Adaptació gràfica a partir del francès *rosne*, és a dir, el Roine.

⁶¹ El comentarista fa referència als enfrontaments entre Roma i els cimbres dels anys 113-101 aC, narrats al vuitè —i no al desè— llibre de la *Naturalis historia*. Segons aquesta font, quan els cimbres foren morts, els gossos defensaren les famílies supervivents, que fugien en carros. La forma «plinicans» sembla una interferència de lectura del copista entre «cans» i el nom de «Plini», que es troba a la línia superior del manuscrit, en una posició molt propera. Per últim, «caneus» ha de ser un error de còpia a partir del francès *chars*.

110 E, açò fet, Sil·la se'n retornà en Grècia per fer guerra a Mitridates, mas Màrius fou encaçat per les gents de Sil·la entrò a I bosch prop de 1ª ciutat apellada Miturna, on ell s'era amagat —de la qual ciutat monsenyor sent Agustí parla al capítol subsegüent— e allí fou pres, tot sullat e fangós, e fou menat en la ciutat de Miturna e fou mes en los ferros e menat en 1ª sutza presó, on ell sofferí molt afany e pudor. E fou enviat en la presó I bordeller per
115 tallar-li lo cap, mas quant ell veé la forma e feredat de sa cara fon axí esbalaït que ell gità la spasa e no·l ne gosà ferir, e per aquesta rahó ell caygué en tal manera en gràcia del poble que ells lo desferraren e·l meteren fora de presó e lo alegraren al mils que pogueren. Mas abans que ell se partís, ell hac resposta de Marica, de la qual ell parla al capítol subsegüent —qui ere 1ª deessa dels boschs—, que ell anàs ardidament e que ses faenes se farien bé e que ell vendria
120 al dessús de sos affers.

Aquesta resposta aguda, Màrius se partí e se n'anà en Àfrica, en la ciutat de Útica, on ell havia mès son fill Màrius en guarda, e lo se'n menà ab ell ab III legions, de les quals ell ne donà una a Gneus Carbó, l'altra a Túnia,⁶² l'altra a Sertòrius e lo romanent ell ne menà ab ell ab aquells qui se n'eren fugits, e se'n vingué tot dret en Roma. E·n vinent guastà Hòstia e
125 puy entrà en la ciutat: allí matà de gents sens nombre de tots estaments e no perdonà als senadors ne a còsols ne a pretors ne a magistrats ne a altres de qualsevol dignitats que ells fossen. Prengué lo Capitoli, que jamés no ere stat pres, e los caps dels senadors e los pus grans que ell havia mort feu penjar en totes les plaçes públiques⁶³ [f. 33v] e notables de Roma, e los feu portar per les taules per mostrar sa victòria; enderrocà la casa de Sil·la e·n feu fugir sa muller e sos fills.
130

La ciutat de Roma axí torbada, ells enviaren per Sil·la, qui ere en Grècia, e li manaren que ell los vingués socórrer —pres, emperò, primerament son sagrament que ell no faria mal a la ciutat ne als ciutadans qui eren de sa partida, ne no agreujaria la cosa pública de Roma—, lo qual tentost tornà en Roma. Mas, contra son sagrament, a sa primera venguda ell pres e
135 guastà e destroy la ciutat d'Alba, mare del poble romà: vengué en la ciutat e entrà-hi per força per la porta Colinna e començà a matar totes maneres de gents armades e desarmades, malmirents e ignocents, amichs e desenemichs. E finalment ne mès tants a mort que totes les carreres eren plenes de gents mortes, e tots temps matava tro a tant que Quintus Catulus⁶⁴ lo feu cessar, dient-li aytals paraules: «Ab los quals senyoregeràs, si tu mates los armats en la
140 batalla e los desarmats en pau?»

En aquesta batalla fou pres Marchus Màrius, lo qual Sil·la feu pecejar per membres. E primerament li feu tallar les cames, e après li feu tallar los braços, e après li feu tallar la lengua, e puy li feu traure los ulls, e après li feu tallar lo cap; e a March, pretor,⁶⁵ lo qual s'espasmà per la abominació que ell hac de la crueltat de la mort de Màrius, ell lo feu matar
145 denant ell.

E quant és del⁶⁶ III Màrius, ell se'n fugí e fou perseguit e asetjat en I castell per I cònsol apellat Lucrècius,⁶⁷ e quant ell veé que ell ere pres si no y metie remey, per dupte que ell no fos menat a Sil·la, ell se adreçà contra I cavaller pretor qui havia nom Tiselín,⁶⁸ [e] ells se

⁶² Luci Corneli Cinna, ja esmentat.

⁶³ públiques] publiques publiques *ms.*

⁶⁴ Quint Lutaci Catul, cònsol el 102 aC amb Gai Mari.

⁶⁵ Tal com anota Bertrand (2013: 509), probablement es tracti d'una mala lectura del nom de Marc Pletori.

⁶⁶ del] dels *ms.*

⁶⁷ Quint Lucreci Ofel·la.

⁶⁸ Ponci Tiselí Menor, company de Gai Mari el Jove.

encontraren e's feriren e's nafraren molt durament. Mas per ço que Màrius destorbà lo colp
150 de Tiselín de sa mà, ell no fou pas axí durament nafrat com per mort, e tentost per dupte se
feu tallar lo cap per I seu esclau. Valèrius Màximus, al VI libre, en lo VIII capítol, diu que
aquest esclau havia nom Philòcrates e que, tentost con ell hac mort son senyor, ell se matà
ab aquella espasa mateixa, ne no volch pus viure après son senyor.

E quant és de Gaius Màrius, qui fou VII vega-[f. 34r]des cònsol, ell fou mort de sa
155 mare⁶⁹ natural, Sil·la estant en Grècia, abans que ell pogués caure en son poder, axí com diu
Orosi en aquest V libre e Eutropi en son dit V libre, e allà o poràs tu veure pus largament; e
axí mateix ne parla Fflorus al III libre de son *Epítome*. E sobre tots los altres, de la crueltat de
aquest Sil·la e de la mort d'aquest Marchus Màrius, parla Július Fírmacus en son primer libre
De iudiciis de astronomia, lo qual l'apella lo jove Màrius.

E quant és de Sil·la, qui fou ell, Salusti, en son libre que ell feu, *in Jugurtino*, en la fi,
160 diu que ell fou axí de gran linatge, ço és assaber, dels patricis de Roma, mas ells eren axí
decayguts que a penes no ere d'ells quaix nenguna menció. Július Fírmacus diu, al primer
libre, que quant ell fou pres per armar-se primerament, ell ere I fadrí glotó e lépol, lo qual
seguia la cort, e diu que hom no sabia d'on ne ell on ere stat nat, ne de qual linatge ell ere.
165 De ses costumes poràs tu veure largament en aquests II actors, e per ço que ells ne parlen
assats, jo me'n pas; sí's fa Valeri en son IX libre e Orosi e Eutropi al V libre.

E quant és de Màrius, lo qual fou VII vegades cònsol, no és pas dupte que ell fou petit
hom e de petit linatge, nat de una vella⁷⁰ apel·lada Arpina, e fou primerament soldader, e puys
fou fet tribun dels cavallers, e puys fou fet cònsol, axí com diu Orosi en son V libre, en lo
170 capítol final. E tota vegada no's troba pas que ell feés grans crueltats, mas que ell fou assats
graciós e debonayre⁷¹ entre a tant que ell fou VII vegades cònsol, en lo qual temps ell començà
a muntar en ergull, jatsia que ell fos jutge de aquells de sa terra lo menor a haver honor, tota
vegada n'i hac de pus grans.

Encara és assaber de aquest Màrius que, segons ço que diu Valeri al VI libre, al III
175 capítol, los romans no volgueren jamés donar licència als fills dels II Gracus que ells fossen
soterrats, mas stigueren sobre terra sens sepultura. Encara diu Valeri en aquest mateix libre,
al V capítol, que com ell e I apellat Clàudius⁷² foren stats accusats per I apellat Pompílius⁷³ de
haver comesa molt gran crueltat en lo ofici de çensor, e hagués hom [f. 34v] condempnat
Clàudius anar en exill e absolt Màrius, ell començà a dir ab gran veu que si son companyó se
180 n'anava en exill, ell se n'iria ab ell, e per ço aturaren abdosos. Ell no havia sinó I^a copa en la
qual ell bevia —no contrestant totes les victòries que ell havia haüdes— axí com Líber Pàter
havia quant ell hac sobrepujats los indis, axí com aquell Valeri mateix diu en son III libre, al
V capítol.⁷⁴

Encara és assaber que aquest Cinna, d'on ell parla en aquest capítol, fou cònsol de
185 Roma, e Sertòrius,⁷⁵ qui ere companyó de Màrius, ere senblantment cònsol. E per dupte de

⁶⁹ mort *fr.*

⁷⁰ ville *fr.*

⁷¹ Manlleu del francès *debonnaire*, 'gentil, bo', DMF, s. v. *debonnaire*, B.

⁷² Gai Claudi Pulcre, cònsul el 177 aC.

⁷³ Possiblement Publi Popil·li, tribú el 168 aC.

⁷⁴ L'episodi, imprecís des del punt de vista històric, sembla venir a col·lació de l'esment de Gai i Tiberi Grac a l'inici del capítol. Conjuntament amb les mencions posteriors a Carbó i Cinna, funciona com un tancament de la relació dels fets abans de passar a l'assumpte de la destrucció de Troia.

⁷⁵ Quint Sertori, aliat de Gai Mari i pretor el 83 aC.

Sil·la se'n fugí e se n'anà en Aspanya e començà molt fort guerra contra los romans, e's combaté contra Pompeu e'l vençé per moltes vegades. E finalment, après ço que ell hac fet guerra per XVIII anys, fou ell mort per sos companyons.

190 E Gaius Carbó fou cònsol, qui no fou pas millor dels altres, car ell tingué tota hora la partida de Màrius e fou gran guerra, e fou IIII vegades cònsol, axí com diu Eutropi al V libre de sa *Crònica*.

195 E quant ell parla dels déus qui se n'eren fugits de Roma, *et cetera*, ell o diu per manera de escarn, e són aquests mots presos en II versos de Virgili, del II de *Eneydos*, e parlen en persona de Eneas, qui's desesperava de la salut de la ciutat de Troya, duptant que ella no pogués ésser defesa per los déus.

Aprés, quant ell parla que ells levaren dels temples los déus axí com a mosques, ell o diu per ço con n'i havia tants que quascú ne fahia I e molts a sa volentat, e tota vegada no havien ells gens⁷⁶ de poder. E per ço diu ell que ells los levaren axí com a mosques, per ço que ells podien; e de aço apparrà pus complidament al VI e VII libres.

200 Aprés, quant ell parla dels françeses de Çells,⁷⁷ qui prengueren la ciutat de Roma entrò al Capitoli, és assaber que de aquesta presa parla Titus Lívius al V libre de la primera Dècada e Orosi en son II libre, al capítol final, e Eutropi en son primer libre, al capítol final. E dien que los gal·les de Sens, ab lur duch Brènius, vingueren en Roma, contra los quals hi vench Ffàbius, cònsol, per resistir-los a I riu qui ha nom Àl·lia, qui, segons Eutropi, és a XI milles
205 de Roma; los quals lo vençeren e tota sa ost [f. 35r] prengueren, e mataren los romans e encalçaren aquest Ffàbius e entraren en Roma, on ells meteren a mort tots los senadors e nobles hòmens e fembres e infants sens misericòrdia, e robaren e cremaren tot entrò al Capitoli, lo qual los romans rescataren per M llibres. Titus Lívius los apella alobroges, ço és a dir, burgunyons, e diu que pendent ço que ells staven assetjats denant lo Capitoli, ells lo
210 cuydaren pendre per l^a estreta via, on ells no podien muntar sinó ab gran afany, la I après l'altre. E en veritat lo hagueren pres si no fossen les oques, qui començaren a cridar, qui esvel·laren les guardes, e tentost Mànlius Torcatus⁷⁸ muntà al mur e·ls gità de les pedres. E per aquesta rahó e en retribució de açò feeren los romans I temple a la oqua, d'on monsenyor sent Ambròs, en son libre qui s'apella *Exameron*, traent-se escarn e endreçant ses paraules als
215 romans, diu axí: «Roma, tu deus fer grans gràcies a les oques per ço car tu és en vida, car tos déus dormien e les oques vel·laven.»

De aquest temple axí fet a les oques parla Plínius al XXIII capítols del XIX libre *Naturalis istorie*, qui diu axí que, tot axí con ells ordonaren a fer honor e reverència a les oques, qui·ls havien esvel·lats, tot axí ordonaren ells a fer punició dels cans, per ço con ells no havien
220 gens ladrat. Car quascun any, al jorn de la sol·lemnitat de la oqua, hom penjava los cans en I pal per venjar-se d'açò que ells no havien gens ladrat. Fflorus, en son *Epithome*, al primer libre, al capítol de la batalla dels françeses, diu que jatsia que los romans haguessen poch o no res de viandes al Capitoli, no-res-menys, a fi de fer levar lo setge e que los enemichs no se n'aperçebessen, ells feeren coure del pa largament e'l feeren gitar per los murons a fi que
225 senblàs que ells haguessen viandes a lur volentat, per la qual cosa los françeses se acordaren reebre reemço del Capitoli e a ells partir. En açò se acorda Valeri Màximus al VII libre, al

⁷⁶ gens] gents *ms.* Esmeno a partir del francès *point* el que sembla una confusió evident del copista.

⁷⁷ Sens, a la Borgonya.

⁷⁸ Es tracta, en realitat, de Marc Manli Capitolí. La confusió ja es troba al comentari de Waleys.

capítol de les strategemes, qui vol aytant dir com ‘soldans cònsols’,⁷⁹ d’on Július Frontinus fou un molt noble libre qui és axí nomenat. Aquests franceses perseguí Ffúrius Camil·lus,⁸⁰ del qual nós havem parlat desús, e los desbaratà, e se’n [f. 35v] portà l’or e l’argent e tot ço que ells se’n portaven.

E encara del setge d’aquest Capitoli diu Vegeci, *De re militari*, en son IIII libre, al IX capítol, que durant lo setge dels franceses les cordes dels ginys dels romans e de lurs ballestes se trencaren per força de tirar e de gitar, e com ells no haguessen de què refer-les, totes les nobles dones de Roma, que allí s’eren restaurades, tallaren lurs cabells per refer les cordes dels ginys, e amaren més viure en aquella legea un poch de temps ab lurs pares e marits que ésser ab la lur bellesa en la mà e servitut de lurs enemichs.

E tota vegada fou en tal manera pagat aquest Mànlius de ço que ell havia axí ben guardat aquest Capitoli e salvada la joventut de Roma, que ells lo gitaren de la torra del Capitoli en terra e’l mataren; e fou en la IIII discòrdia e sedició, d’on nós havem dessús parlat, axí con diu Fflorus, al capítol final, en son primer libre.

Aprés, quant ell parla de les supersticions dels egipcians, és assaber que los grechs adoraven los hòmens per déus; los caldeus, les esteles; los egipcians, les bísties e los auçells; jatsia que ells haguessen alguns déus comuns ensemps.

De aquests egipcians parla Clemens in *Itinerario*, al V libre, e diu que los uns adoraven les ovelles; e los altres, les serps; los altres, los peys; los altres, una bístia qui s’appella *cepho*, qui, segons Plini en lo VIII capítol de son IX libre, és apellat en altra manera *claux*, e diu que aquella bístia ha la cara de lop, e és plapada com I leopart, e ha los peus darrera e les cames a manera d’om, e [en] los peus devant ell ha mans de hom. De aquests egipcians diu Tul·li, al libre *De natura deorum*, que ells ne consagraren jamés qualsevol bísties, si doncs no fou per alcun profit que ells haguessen pres d’ella e que ells hi haguessen trobat. E per ço diu sent Apolín, en la *Vida dels sants*, que quant Pharaó fon negat en la mar perseguint los fills de Israel, e tots aquells qui ab ell eren, aquells qui no y anaren pas adoraren ço en què cascú ere stat occupat, dient: «Aquest m’és stat, vuy, déu qui m’ha enbergat que yo no son stat negat ab Pharaó.»

E encara és assaber, per ço que monsenyor sent Agustí parla en [f. 36r] aquest capítol de les supersticions dels egipcians, que en lur ley aquestes foren gents de molt gran devoció e de molt gran abstinència e de molt gran contemplació, en special los preveres, qui eren ordonats a servir los temples de lurs déus, dels quals parla un doctor sol·lenna e de molt gran eloquència apellat Cremon Stoycus, lo qual, recomptan la vida dels antichs egipcians, diu d’ells que, levades totes cures seglars e meses a rere, ells eren tot dia al temple e reguardaven e contenplaven les causes e les natures e les rahons de les esteles. E del temps que ells eren ordonats a servir lo temple e que ells havien començat a servir e fer lo servei divinal a lurs déus, ells no tocaven a fembres ne vehien lurs infants, frares, cosins, acostats o parents. Ells no menjaven gens de carn ne bevien gens de vi, mas ans se n’abstenien tots dies per la fablea del cap e la gran malaltia que ells hi havien molt gran sovint, per la gran abstinència que ells fahien de beure e de menjar. Axí mateix, a fi que ells no fossen moguts e excitats de haver desig del fet de luxúria —qui ve de molt beure e de molt menjar—, ells menjaven pa fort poch e poch e sovén a fi que ells no carregassen lo ventrell. E quant ells ne menjaven alguna

⁷⁹ soudains consaulz fr.

⁸⁰ Marc Furi Camil, dictador en cinc ocasions entre el 396 aC i el 367 aC.

270 vegada, ells menjaven de l'ysop mes ab lurs viandes a fi que per la calor d'aquella natura fos
pus tost feta la digestió. Ells afaytaven lurs porrades ab oli per levar solament la sabor del
gust, e n'i metien poch a fi que ells no haguessen vòmit o gitassen.

E après, d'ells diu encara axí: «Què diré yo», diu ell, «de la voleteria, si ells ne usen ne
si ells ne mengen?», axí com si ell volgués dir que «ne let ne ous ells no han volgut menjar,
per dupte que açò no fos natura de carn, cor ells dehien de l'hu que açò eren carns clares e
275 de l'altra que açò ere sanch, e que no havia res a dir de l'I a l'altre sinó tant que la color ere
mudada, ço és assaber, que l'ou e la let eren blanchs e la carn ere vermella.» Ells havien lits
qui eren de fulles de palma e de dàtils, sobre los quals ells se colgaven, e sí havien 1ª petita
formeta enclinada a terra de una part per manera de coxí, que ells metien dejús lur cap quant
ells volien dormir. Alcunes vegades, per III dies, se-[f. 36v]gons ço que ells se sentien en
280 malvat punt, ells tenien dieta a fi que dessecassen per molt gran abstinència de viure les
humors del cors, qui nexen de molt gran ociositat e de molt gran repòs o per molt gran ésser
en loch sens moure.

E tota vegada, qualque religió que ells tinguessen ne qualque abstinència que ells
fessen, fou Egipte mare e aquella qui primer trobà les ýdoles a fer sacrifici a altres menys que
285 no a nostro Senyor. Car, axí con diu Lactance en son libre *De vera e falsa religione*, après ço que
Noè fou exit de la archa e que ell hac plantada la vinya del vi, de la qual ell s'enbriagà e
s'adormí tot nuu, e que ell fou escarnit per son fill Cham, qui l'havia trobat en aquest
estament, d'on sos frares lo cobriren e metérent-li un mantell a ravés⁸¹ desobre per ço que
ells no volien pas veure sa vergonya, e que per aquesta rahó Noè lo gità fora de si, e que ell
290 hac donat sa maledicció en son fill Cham, ell se n'anà fugitiu en 1ª partida de Aràbia, que de
son nom fou despuys apellada Cananna, e fou la primera gent qui hac menysconexença de
nostro Senyor. E con ells fossen crescuts en grans gents, en tal manera que la terra no'ls
poch pus sostenir, ells anaren conquerir novells sitis e ocuparen gran partida de la terra. E
aquells en special qui vingueren en Egipte e començaren a mirar e adorar les esteles e les
295 coses celestials, per ço que, per la calor de l'ayre, lo çel no és allà cubert de negunes nuus, e
que ells no havien cases ne lochs a cubert on ells se poguessen albergar, per què ells vehien
pus ordonadament e pus clarament lo còrs de les esteles e los afectus de aquelles, e per ço
les començaren adorar e a elles portar reverència, e puy obraren figures de les pus poderoses
bísties e les començaren adorar per alguns eximplis que ells ne hagueren. E per ço diu
300 monsenyor sent Agustí, en aquest libre, que Egipte és mare de les ýdoles.

⁸¹ a ravés] aranes *ms.*

Un aspecte novedós de la traducció del comentari de Waleys-Presles són les notícies que dona sobre els regnes orientals i mesopotamis. És el cas de la història d'Astiages i Ciros, que Thomas Waleys utilitza per il·lustrar el pas de l'imperi Meda a l'imperi Persa. El dominic aporta la pràctica totalitat de les informacions a partir de les Historiarum Philippicarum de Justí (I, 4-6), que Raoul de Presles amplia a partir de la font original, de manera que constitueixen aproximadament la primera meitat del comentari d'aquest capítol (1-106). A continuació, Presles afegeix un conjunt de referències secundàries en forma d'exemple que serveixen per donar versemblança al caràcter meravellós del relat. La primera, molt general, és a la llegenda de Ròmul i Rem (112-113). La segona és a Èdip (114-129), a partir de diversos materials. D'una banda, la Thebais d'Estaci (I, 60-78). De l'altra, dues tragèdies de Sèneca: l'Oedipus i, molt puntualment, les Phoenissae (251-262), en el detall de les cames trencades (percées a la traducció francesa) de l'infant rebutjat. Segueixen les històries d'Atreu i Tiestes (130-137), resumida aquesta a partir de la corresponent tragèdia de Sèneca, i de Filomela i Progne (138-163), segons la versió de les Metamorphoses d'Ovidi (VI, 412-674) i l'Ovidius moralizatus de Pierre Bersuire, al·ludit sota l'autoritat de Thomas Waleys. Per a la part final de l'exposició (164-179), Raoul de Presles reprèn la literalitat del comentari de Waleys, que ressitua l'interès del lector en l'avenir de l'imperi Persa a vol d'ocell i el compara amb els dominis d'Alexandre el Gran, amb una menció superficial a les Chronica maiora de Beda i una altra de més significativa al Breviarium de Festus (15-29).

Font: Barcelona, Biblioteca Pública Episcopal, 71, ff. 176v-180r

§IV.7

En aquest VII capítol monsenyor sent Agostí vol mostrar que lo creximent de l'imperi de Roma no és gens atribuït als déus dels romans. E fa monsenyor sent Agostí dues coses en aquest capítol. Primerament, ell prova per 1ª manera de semblança ço que ell ha dit del regne dels assirienchs e del regne dels romans. Segonament, quant ell diu

5 «derreraement, en aquesta manera, *et cetera*», ell mostra axí per 1ª semblança dels mals que lo regne dels assirienchs sofferí als mals que los romans sofferiren en lur temps, que no deuen ésser imputats als temps dels crestians.

E fa monsenyor sent Agostí I aytal argument e 1ª aytal rahó: lo regne dels assirienchs fou cregut e durà longament, axí com apar en lo capítol precedent; donques, o aquestes coses fan atribuir a algun déu o no. Si no fan atribuir a algun déu, hom no pot dir alguna rahó per

10 què lo creximent o duració de l'imperi de Roma deu ésser atribuït als déus. E si aquestes coses poden ésser atribuhides a alguns déus, o açò són als déus dels assirienchs o als déus de les altres gents subjugades a Ninus e als assirienchs. Que no puxa ésser dit dels déus de les altres gents appar per açò que les gents del temps de Ninus hagren altres déus propis a ells

15 e que ells ahoraven. E si ell[s] volen dir que açò és stat per la ajuda de lurs déus privats,

monsenyor sent Agostí demana què feren aquests déus quant lo regne dels assirienchs fou transportat en los medes e dels medes als perses: o lavors ells eren morts o lavors ells no·ls defeneren, o per ço que hom no·ls havia ben pagats de lurs deutes, axí com del perjurament de Laumedon, qui·s perjurà de ço que ell havia promès als déus quant ells li reedificaren la ciutat de Troya. O per aventura los medes havien promès als déus pus gran salari. E per aventura ells no eren ten forts que ells poguessen deffendre los assirienchs dels medes. O aquells dels medes foren[...]forts⁸² e vençeren los déus dels assirienchs, axí com si ells haguessen alguna amor ab los medes, axí com los déus dels assirienchs amaven los assirienchs. E tota vegada qualque oppinió que hom [f. 177r] tingue ne qualque cosa que l'om ne confessa, és cosa malvada a creure, ne que aytals déus poguessen donar ne transportar un imperi.

Aprés, quant monsenyor sent Agostí parla del regne dels assirienchs com fou transportat en los medes, ja n'havem parlat dessús, en lo segon libre, sobre la exposició del XX capítol.

Aprés, quant monsenyor sent Agostí diu que aquest regne dels medes fon altra veguada translatat en los perses, quant és de aquesta translació, Justí en son primer libre ne parle en aquesta manera, qui diu que,, com aquest regne dels medes hagués durat tro a I rey apellat Astriages, lo qual havia I^a filla tensolament, ell somià e li vench en visió que de la natura de sa filla exia I^a vinya, d'on les branques cobrien tota Àsia. De açò fou molt esbalaït Astriages e tentost feu assaber per los arospiçes e adevinador[s] qual significança ere açò, los quals li respongueren que ella hauria I fill qui·l gitaria fora de son regne, d'on Astriages hac gran dubte e per açò maridà sa filla ab I hom de mijà linatge apellat Cambises, qui ere del linatge dels perses. Mas aquest linatge ere ja decaygut, per ço que, supposat que hagués infant d'ella, que ell hagués nul·le o almenys poch poder de resistir contra Astriages, son avi.

E tota veguada no fou Astriages fora de dupte que, quant ell sentí sa filla prenyada, que ell no la fes manar prop ell. E quant ell sabé que ella hac haüt I infant, ell lo feu pendre per I seu secretari apellat Àrpagus e li manà que ell lo portàs defora e que·l metés a mort; lo qual, duptant que la filla de Astriages lo succeís en lo regne e que ella no prengués venjança d'ell si ell matava son fill, lo donà a gitar a I pastor qui guardava les bísties del rey, lo qual lo gità en I bosch. E quant ell hac açò fet se'n retornà a sa muller e li recomptà ço que ell havia fet; la qual, per la gran pietat que ella n'ach, preguà a son marit que ell l'anàs çercar e li promès que ella lo nodriria, lo qual hi retornà. E quant ell vench al loch on ell l'avia leixat, ell trobà I^a goça qui l'alletava e qui·l defenia de les bísties e dels oçells. E quant ell veé que aquella goça prenia axí gran cura de guardar-lo, a ell ne pres pietat e, mogut de [f. 177v] misericòrdia axí com ell havia vist la goça, lo pres e l'aportà a les cabanyes, jatsia que la goça lo perseguia tota hora fortment. E tentost com sa muller lo veé, ella lo pres entre ses mans e l'infant li començà a riure e a mostrar aytal semblant que ella·n fon en tal manera moguda que ella preguà a son marit que en loch de I fill que ells havien ells lo volguessen pendre, adoptar e nodrir axí com a fill e gitar lur propri fill en loch d'aquell, e axí u feren. E quant ell fou nodrit ells li meteren nom Espàrtacus, qui vol aytant dir en lenguatge de Pèrsia com 'cha'.⁸³

⁸² foren[...]forts] furent pluz forts *fr.*

⁸³ En aquest passatge Presles segueix el relat de Waleys i el desenvolupa a partir Justí, la font principal del dominic. Bertrand (2015: 82) suggereix que la confusió entro Círos i Espàrtac podria procedir d'Espargos, el nom de la nodrïça de l'infant, segons la versió de Justí: «Nutrici postea nomen Spargos fuit, quia canem Persae sic vocant» (I, 4).

E·sdevench-se que, com ell conversàs entre los fills dels pastors, ells ne feren lur rey e li meteren nom Çirus. E quant ells l'agueren fet lur rey, ell los començà a batre e a castigar axí com a rey e a fer justícia entre ells. Aquesta cosa vench a la conexença del rey per la clamor que·n feren los fills dels pastors de ço que ell los batia axí; lo qual tentost feu venir
60 devant ell e li demanà per què ell feria axí los infants; lo qual, sens mudar continent e sens
cambiar color, respòs que ells l'avien fet lur rey e que per açò los castigava quant ells erraven.
De sa resposta e de son continent fon molt Astriages meravellat e li sovingué de ço que ell
havia somiat e de la resposta que li havien fet los enterpretadós o adevinadors dels sompnis.
E quant ell hac bé guardada sa cara, e la semblança de sa forma, e pensat lo temps que ell ere
65 estat gitat e la confessió del pastor, que s'acordaven ensemps, ell conech que açò ere son net
e cuydà que per açò que los pastors l'avien fet lur rey, que son sompni fos complit e
començà's assuavar de la fellonia que havia haüda contra ell.

Mas ell no oblidà ço que Àrpagus no havia fet son manament, car per venjar-se de
açò ell feu matar lo propri fill de aquest Àrpagus e li'n feu menjar. E com ell no sabés què·s
70 menjàs, quant ell cuydà que Àrpagus fos sadoll, ell li feu gitar lo cap devant ell per conèixer
que açò ere son fill. De açò fon molt dolent Àrpagus, e no sens causa, mas ell dissimulà
anganosament la venjança tro a tant que a ell semblà que fos temps de venjar-se. E scrivi
unes letres a Çirus com ell lo havia guar-[f. 178r]dat de mort, com son avi havia manat que
ell fos mort e com per ço que ell li havia salvada la vida ell li havia fet menjar son propri fill,
75 e li fahia assaber que ell ajustàs les hosts e anàs en Pèrsia e per cert ell faria trasportar en ell
lo regne dels medes.

E per ço que lo rey Astriages fehia guardar les exides e entrades de son regne per ço
que negú no portàs res que ell no u sabés, fos letres o altres coses —axí con hom fa en
Lombardia, on tot passa per bulleta—, ell pres I secret e leal missatge per portar ses letres e
80 li penjà al coll uns filats per pendre libres e una lebra, la qual hac buydada de ço que tenia
dedins; lo qual hi mès les letres ben enbolcades, per ço que hom no se n'apercebés e que
hom cuydàs que açò fos I caçador que hagués presa aquesta libre en lo filat. E axí passà sens
enpatxament e aportà les letres a Çirus, lo qual, haüdes aquelles, apleguà grans hosts e grans
cavalcades.

Mas tota veguada, axí com diu Justí, aquella nit que les letres li vengren ell hac en
visió que lo primer que ell encontraria lo çendemà ell acompanyàs. E·sdevench-se que lo pus
matí que ell se levà ell encontrà I catiu ferrat apellat Çibares, lo qual ell defferrà e retornà o
amenà ab ell en 1ª ciutat molt poderosa de Pèrsia apellada Parsípolin. E là ajustà lo poble e,
lo poble aplegat, feu tant per çertes maneres que Justí posa que ells foren ab ell, e tentost
90 ordonà a fer guerra contra los medes.

E com açò vingués a la conexença de Astriages, ell, com a foll, e no recordant-se de
la injúria que havia feta a Àrpagus —e cuydant axí mateix que aquell Àrpagus ho hagués
oblidat—, li comenà e ordonà a anar⁸⁴ contra Çirus; lo qual tentost meté en la mà de Cirus
tots aquells que ell havia amenats ab ell. E quant Astriages hoý les novelles, ell ajustà totes
95 quantes gents poch haver e se'n⁸⁵ vench en Pèrsia e corregué dessus a Çirus e per devant e
detràs, e manà que hom matàs axí bé aquells qui se'n fogiren con aquells qui serien trobats
en batalla.

⁸⁴ anar] auer *ms.* La lectura és difícil a causa d'una taca d'humitat. Esmeno a partir del francès *aler*.

⁸⁵ e se'n] en seu *ms.*

E com ell hagués ab pochs desbaratats los perses e en tal manera esbalaïts que los demés se'n fogien, lurs mares e lurs mullers los vengren denant, lurs robes reusades o alçades detràs tro alt a la esquena,⁸⁶ mos-[f. 178v]trant-los-ho tot ço detràs e dient-los si volien tornar de lla on eren exits; de la qual cosa ells hagren tal vergonya e'n prengueren tal ardiment en ells que ells retornaren contra los medes e'ls vençeren, e prengueren Astriages. Emperò no volch Çirus que morís, mas solament li levà lo regne de Mèdia e'l trespostà en los perses. E, qui és més, li donà lo regne dels hircanians; e fou lo X rey qui hi regnà, per ço que ell no volch retornar en Mèdia. E diu Justí que en aquella victòria Çirus se mostrà més net que vençedor.

105 E açí fou la fi de l'imperi dels medes, qui abans havían regnat CCCL anys.

E per ço que aquesta istòria senbla ésser meravellosa en II punts, la I, de la manera com aquest Çirus, qui axí fou gitat e posat a les bísties salvatges, fou despuys ten gran rey, e l'altre, que semble ésser encara pus meravellós e pus orrible, ço és assaber, de ço que aquest

110 Astriages feu menjar a Àrpagus son propri fill, de aquestes coses són eximplis notables en altres senblants maneres.

E primerament, quant al primer punt n'i ha II eximplis notables. La I, de Remus e de Ròmulus, qui fundaren Roma, los quals foren gitats e posats a les bísties e nodrits per l^a loba.

Lo segon fou de Èdipus, que fou fill de Layus, rey de Ethebes, lo qual, com sa muller

115 fos prenyada, feu encercar per los adevinadors quin infant hauria, al qual fou respost qu'ell hauria I fill qui mataria son pare e esposaria sa mara. E per ço, tentost con ell fon nat, son pare manà que ell fos gitat e mort. Mas pres-ne piatat a aquell a qui hom o havia comanat a fer e li trencà les cuxes e'l penjà a I arbre, lo qual I pastor trobà e donà'l a I hom ancià de Corinch que'l donà al rey Pòlipus; lo qual caech en tal manera en gràcia del rey e de la reïna que ells lo adoptaren e axí dolçament lo nodriren que ell cuydà ésser lur fill. Mas com ell fou gran ell sabé que ere aquell de qui hom havia dit que ell mataria son pare e esposaria sa mare, e per açò se'n partí e se n'anà axí com axellat, per esquivar aquestes coses, ço que ell no poch. Car ell matà son pare ignorant que fos ell, e despuys esposà sa mare après [f. 179r] la mort de son pare, la qual ere reïna de Thebes, e la qual, despuys que ell l'ach esposade, en I bany

125 lo conegué per les cuxes que ella li veé trencades e per les paraules que ells se digueren, e sabé que aquest ere son fill e que ella ere sa mare. E quant ell o apercebé ell entrà en l^a fossa e's tragué los ulls, los quals sos fills, que ell havia haüts de sa mare, calciguaren o trencaren ab los peus e's tragueren escarn d'ell. De aquesta manera parla largament Stàcius *in Libro thebaydos*; sí's fa Sènecha en lo III e V libre de ses *Tragèdies*.

E quant és dels pares qui menjaren lurs fills, n'i ha II notables eximplis. La I és de Attreus e de Thiestes, qui foren frares o germans. Car com Thiestes hagués violada la muller de Attreus, son frare, ell ne pres tal venjança que ell lo axellà del regne e de la terra. E encara no'n bastà, mas fenyé que ell lo volia retornar e fer bona pau ab ell, e li envià a dir que li enviàs sos fills en ostatge, lo qual los li envià. E quant los hac ab ell feu I gran dinar, en lo

135 qual feu menjar a Thiestes sos fills e beure lur sanch mesclada ab vi, e après de ço li feu gitar denant ell los caps de sos fills. E de aquesta istòria parla largament Estàcius en lo libre dessús al·legat e Sènecha en sa II^a Tragèdia.

L'altre, de Progne e de Philomena, qui foren filles de Paudíon, rey de Athenes, de les quals Tereus, rey de Tràcia, hac la I esposada, ço és assaber Progne; lo qual Tereus, après que l'ach esposada, anà ell a Athenes per veure lo rey Paudíon, son senyor. E quant ell fou là veé

140

⁸⁶ esquena] esquena mos *ms.*

Philomena, la germana de sa muller, e tentost la cobeejà. E per fer millor son fet preguà a Paudíon que ell la li volgués donar per anar veure sa sor o germana, lo qual, cuydant que ell digués ver, la li donà, mas ab molt anuig, e abans que la li donàs li feu prometra que ell la li tornaria, lo qual li u promès. E, açò fet, Tereus la amenà en 1ª ylla e là la corrupé e violà per
145 força. E puy li tallà la lengua, que ella no l'accusàs, e la meté en guarda en 1ª casa que ell havia allí, e puy se'n tornà en Tràcia a sa muller e li donà a entendre que sa germana ere morta en lo camí.

E sdevench-se que Philomena, que [f. 179v] sabia bé obrar de sede, feu i drap en lo qual ella scrivi tota la deslealtat que li havia feta Tereus e l'envià a Progne, sa germana, la qual
150 ne fou molt dolenta, e per venjar-se se'n fenyé que volia fer la sol·lemnitat qui's fehia al déu Bachus, ço és a dir, al déu del vi o a Líber Pàter. E feu tant que ella feu venir secretament Philomena, sa sor, en lo ca[s]tell. E quant foren ensemps elles pensaren com porien venjar aquella deslealtat que havia feta Tereus, e ymaginaren que ella no podia ésser millor venjada que fer-li menjar i seu fill que ell havia, apellat Achim,⁸⁷ lo qual ell amava meravellosament e
155 no n'havia més, e axí fon fet. E com ell hagués menjat son fill, ell demanà on ere, al qual sa muller respòs que ell havia devant ço que demanava. E, en açò dient, Philomena isqué de una cambra e li gità lo cap de son fill, que ell havia menjat, en la cara.

E açò porà hom veure pus larguament en lo libre de Ovidi *Matamorfoseos*. E jatsia açò que Ovidi o meta per faulta, tota veguada és açò 1ª vera istòria tro a la transmutació, on ell diu
160 que Progne fou muda[da] en oroneta, e sa germana en alosa, e Tereus en putput o hupupa. La qual transmutació se moralitza en moltes maneres, e en special la moralitza notablement Thomas Valensis en son libre que feu sobre la *Exposició de les faules de Ovidi*, les quals ell moralitzà.

Aprés, quant monsenyor sent Agostí parla del regne dels perses, lo qual ell diu que
165 no fou stret ne comprès en pochs térmens, ell vol dir que los perses no foren contents de lurs térmens solament, mas esteneren les fins de lur imperi e passaren los térmens de Orient e foren los pus grans après del rey Alexandre. E diu notablement monsenyor sent Agostí que lo regne de Alexandre fou molt gran a compendre los lochs e terres sobre los quals regnà, mas fou molt breu de temps considerat lo temps en lo qual ell regnà. Car, a pendre tot lo
170 temps que ell regnà, ell no regnà sinó XII anys tensolament, e no tench la monarchia sinó V anys, segons Beda. E abans que ell tengués la monarchia ell tench lo regne de Macedònia, per què hom pot dir que los perses en aquests temps no ha-[f. 180r]gren gens de regne, mas tota veguada ells lo recobraren après la mort de Alexandre. E de allí durà lur regne entrò al temps de monsenyor sent Agostí, verament tro al temps present, car los tartres lo tenen e
175 l'occupen vuy. E és tot ver que lo regne de Pèrsia fon tots temps axí gran e axí poderós, e ha stat que jatsia açò que hom digua que los romans fossen senyors del món, tota veguada no pogren ells null temps subjugar plenàriament los perses, mas moltes veguades vencien e moltes veguades eren vençuts, axí com appar per Festus, en son libre que feu *De les províncies subjugades a l'imperi de Roma*.

⁸⁷ Personatge que, en la versió establerta del mite, pren el nom d'Itis.

En el disseny de l'arquitectura argumental de La ciutat de Déu, sant Agustí dedica els primers capítols del llibre VIII al diàleg amb els filòsofs antics, començant pels presocràtics. Waleys li segueix el pas i presta especial atenció a Diògenes el Cínic, de qui elabora una presentació a imitació del model d'un accessus ad auctores. L'esquelet del relat, construït com una col·lecció de dades biogràfiques amb algunes claus interpretatives superficials, es troba ja en el comentari de Waleys, que introdueix el personatge a través de l'Aduersus Iovinianum de sant Jeroni (II, 14), el Chronicon d'Eusebi/Jeroni (118b), Valeri Màxim (IV, 3) i l'Apologeticus de Tertulià (XLVI, 12). Amb ànim de desenvolupar les informacions de Waleys, Raoul de Presles hi incardina les Saturnalia de Macrobi (I, 11), l'Speculum historiale de Vincent de Beauvais (IV, 68), d'on surten les cites a Helinand de Froidmont i el De beneficiis de Seneca, i les Mytologiae de Fulgenci (II, 4). Però, sobretot, Presles incorpora la major part de les anècdotes que apareixen llistades a partir del Pseudo-Walter Burley, De vita et moribus philosophorum, i del Liber philosophorum moralium antiquorum, o d'alguna font propera, en els respectius capítols dedicats a Diògenes. El fragment conté referències més residuals a altres fonts, com ara el De officiis (III, 51-55) i les Tusculanae disputationes (I, 43) de Ciceró, la Metafísica d'Aristòtil (X, 1). La menció de Sàtir de Cal·latis sembla procedir, amb força seguretat, del Pseudo-Walter Burley.

Font: Barcelona, Biblioteca Pública Episcopal, 72, ff. 82r-84v

§VIII.2

Aprés, quant parla de Diògenes, devets saber que ell e Anexàgoras foren dexebls e escolans de Enaxímenes. Emperò hac Diògenes i altre mestre de qui ell hoý retòrica que fou appellat Antístenes, axí com diu monsenyor sent Jerònim en son II libre *Contra Iovinianum*.

- 5 Aquest Diògenes fou appellat[...]jicus,⁸⁸ ço és, chienim,⁸⁹ per ço que ell ensenyà que hom conegués carnalment les fembres públicament denant tot lo món e sens gens de vergonya, la qual cosa emperò fou despuys mudada per la gran vergonya del fet, axí com diu monsenyor sent Agustí açí après en lo XIII llibre.

- 10 Eusebi, en sa *Crònica*, diu que ell fou en lo XIII any de Artaxerces lo II, emperò és cert que ell fou en lo temps de Alexandre lo Gran, axí com appar per monsenyor sent Jherònimus en son libre *Contra Jovinianum*, e per Helinant en lo XVII llibres de ses *Istòries*, e per Valèrius Màximus en son III llibre, e axí mateix per Tertulià in *Apoloietico*.

- 15 De aquest Diògenes ne recompte moltes coses Jherònimus en lo II libre *Contra Jovinianum*. Entre les altres coses ell diu que[...]veguada⁹⁰ anàs als jochs qui s'appellen los Olimpes, qui eren uns jochs qui's fehien de v anys en v anys, los quals jochs eren

⁸⁸appellat[...]jicus] appelle cinicus fr.

⁸⁹ Manlleu directe del francès «chiennin», 'caní' (DMF, s. v. *chenin*, A).

⁹⁰ que[...]veguada] que comme vne foiz fr.

exercitament axí com de luytar les gents los uns contra los altres o contra les bísties salvatges —axí com hom fa vuy dels jochs de haver honor de luytar e altres jochs—, ell se fou assegut sobre la hora d'un camí per l^a febre qui l'havia pres, e sos amichs volien-lo-se'n menar e metre en l[...]⁹¹ res fer, mas tirà's tro a la hombra de l arbre[...]⁹² dients tals paraules: «Aquesta nit me farà vencedor o vençut. E[...]⁹³ la febre, yo hiré après de vosaltres, e[...]⁹⁴ febre me venç, yo devallaré e[...]⁹⁵ jern.» E lla romàs tota la nit, la gola badada, dient que ell no's[...]⁹⁶ com ell estaria ab la febre per morir.

Macrobi, in *Libro Saturnalium*[...]encara⁹⁷ d'ell que com ell[...]⁹⁸ franquea en servitut per[...]⁹⁹ jere stat pres e l [f. 82v] appellat Zemades de Corint lo volgués comprar, ell li demanà de qual mester ere, lo qual li respòs que ell sabia e havia après de manar als hòmens, ço és, ensenyar sciència, de la qual resposta Zemades fou molt meravellat e lexà'l anar axí com a franch e li donà sos fills, dient-li: «Pren», dix ell, «mos fills, qui són franks, als quals tu poràs manar.»

De aquest Diògenes recompte encar Helinant en son XVII libre que, com ell sigués algunes veguades al sol en lo camí e l orp passàs denant ell e donà-li ab lo bastó, ell li dix que levàs son ull. E appellà lo bastó son ull perquè açò ere açò qui'l guiava.

Encara diu d'ell Sèneca en tal manera: «Diògenes», diu ell, «ere pus poderós que Alexandre, qui possehia totes coses, car», axí com ell diu, «açò ere pus gran cosa de ço que Diògenes no volia pendre que tot ço que Alexandre volia donar.»

A açò se acorda aquell qui feu lo libre qui s'appella lo *Libre dels càstichs dels antichs philosops*, on és dit que, com Alexandre fou vengut denant ell, ell no'n feu menció. E ell li demanà per què ell fahia allò, e que semblava que ell hagués en menyspreu, al qual Diògenes respòs en aquesta manera: «Quin mester he yo», ço dix ell, «de aquell qui és macip de mon catiu?» E lavors Alexandre li demanà com servia a son catiu, al qual respòs: «Yo son», dix ell, «mestre de refrenar les cobeejances, e les met en subjecció per ço que elles me servesquen, mas les cobeejançes són senyors de tu e tu les serveys. E, per consegüent, tu est catiu de aquell qui a mi serveix.» Adonchs Alexandre li dix que si ell volia alguna cosa d'on ell li pogués aydar contra lo món, que ell l'ordonaria, al qual Diògenes respòs: «Com me pories tu donar res que jo sia pus rich que tu? Car açò poch que yo he me basta millor que a tu aquella gran riquea que has.» E quant Alexandre lo veé axí pobre que no havia res e que no volia res del seu, ell li demanà qui'l soterraria com seria mort; ell li respòs que açò faria aquell que volria traure d'ell la pudor e error de sa carn.

Valèrius Màximus, en son IIII libre, en lo III capítol, recompta d'ell que, com ell fos una veguada al sol e lo rey Alexandre lo fos vengut veure e's fos mes denant ell, e li demanàs si ell volia res que ell pogués, ell li respòs en tal manera: «Yo't prech», dix ell, «sobre totes coses que tu no'm tolgues gens lo sol.» Encara diu ell, en aquest mateix loch, que, com [f. 83r] aquest Diògenes, en l^a ciutat dels[...]anat¹⁰⁰ a la ribera e levàs allí ses cols, l appellat

⁹¹ en l[...]⁹¹ res] i chariot ou laictiere il nen vult riens *fr.*

⁹² arbre[...]⁹² dients] arbre et leur dist quil sen alassent en disant *fr.*

⁹³ E[...]⁹³ la] Et se ie vaing la *fr.*

⁹⁴ e[...]⁹⁴ febre] et se la fievre *fr.*

⁹⁵ e[...]⁹⁵ jern] en enfer *fr.*

⁹⁶ no's[...]⁹⁶ com] comme se mouroit pas tant com *fr.*

⁹⁷ *Saturnalium*[...]⁹⁷ encara] saturnaliu dit encores *fr.*

⁹⁸ ell[...]⁹⁸ de] il feust venu de *fr.*

⁹⁹ per[...]⁹⁹ jere] par ce quil auoit *fr.*

¹⁰⁰ dels[...]anat¹⁰⁰] des cyracusiens il feust ale *fr.*

Aris[...]at¹⁰¹ son company e qui l'havia lexat per anar servir Dionís, rey de Sicília, lo vengués veure. E quant ell lo veé en aquest estament, ell li dix: «Si tu volguesses lagotejar Dionís, no
55 estaries axí.» Lo qual li respòs tentost: «Mas si tu volguesses ésser axí com yo, tu no lagotejaries Dionís.»

Aquest Diògenes, axí com diu I actor que hom appella Sàturus,¹⁰² fou content de axí poch que, quant ell havia fret, ell vestia lo mantell de son dexeble. Ell havia I^a erbaça per
60 ligar-se e I bastó o maça per sostenir-se, per la fragilitat o feblea de son cors, per ço que ere vell e antich. Ell estave sovent a la entrada de les portes e allí menjava ço que cascú li volia donar. Ell havia per especial casa I tonell, del qual ell girava la boca segons lo temps, ço és assaber, que quant fahia fret ell tornava la boca devers migdia e en estiu devers tremuntana. E en qualque loch que'l sol se girava, ell girava la boca de son tonell, e quant ell se girava en
65 aquell tonell alegre's de ço que ell dehia que ell havia casa qui's girava ab lo temps. Ell no havia sinó I^a petita fanzella o anap de fust ab lo qual bevia, e per ço que ell veé I petit infant qui, sens taça e sens got, bevia ab la mà, ell la gità en terra dient: «Yo no sabia», dix ell, «que natura aportàs ab si sa taça.»

Encara diu d'ell Terculianus, in *Apol·loietico*, que ell fehia fort pocha menció de les riqueses e nobleses de aquest món que ab sos peus tots enfangats ell mercava¹⁰³ e afollava les
70 cambres, lits e pahiments de Plató.

E Fulgenci, en lo libre de ses *Etimologies*,¹⁰⁴ diu que com ell fos acurat¹⁰⁵ una veguada en I loch per I gran dolor que ell sofferia, [e] ell veés les gents qui corrien a l'infiteatre, on se fehien los jochs de excercitament, ell començà a cridar e dix axí: «Veus açò com és gran follia de aquests hòmens! Ells corren per veure los hòmens qui's combaten contra les bísties e ells
75 me lexen que ells veen que yo'm combat contra la dolor natural.» E com sos amichs li diguessen que, si ell moria allà, ell seria devorat de les bísties salvatges, ell demanà I bastó per encaçar-les. E com ells li diguessen que ell no les sentiria gens, ell respòs: «E si yo no les sent gens», dix ell, «quin mal me poran elles fer?» E de açò parla Tul·li en son libre *De tusculanis questionibus*.

Aquest Diògenes [f. 83v] loà son mestre Dantístenes axí com si ell lo blasmàs, e dehia:
80 «Aquest m'ha fet de rich, pobre, e per la gran casa que yo havia m'ha fet star en I tonell.» E dehia açò notablement per ço que son mestre li havia ensenyat a levar totes superfluïtats.

Axí mateix, com ell hagués I seu catiu fugitiu apellat Methem qui se n'ere fogit d'ell e hom lo y volgués retornar, ell no volch que hom lo li retornàs, dient: «Açò seria», dix ell, «deja
85 cosa si Mathem podia viure sens Diògenes e Diògenes no podia viure sens ell.»

Axí mateix, en lo *Libre de les sentències dels filosofes* se troba que, com I home de molt leja figura hagués menat aquest Diògenes en sa casa per veura-la, e ell hagués vist que tot l'alberch reluhia d'or e de pedre[s] precioses, ell li escopí en la cara dient que ell no havia vist
90 res pus leig en son alberch.

Axí mateix, com I hom li comptàs que I seu amich dehia mal d'ell, «yo no sé», ço dix ell, «si mon amich o ha dit, mas jo sé bé que tu m'o dius». E com I altre li hagués dit que cascú se trahia escarn d'ell, ell respòs que mester ere que lo savi sofferís del foll.

¹⁰¹ Aris[...]at] aristipus qui auoit este fr.

¹⁰² Sàtir el peripatètic o de Cal·latis.

¹⁰³ marchoit fr.

¹⁰⁴ La referència és producte d'un error en la traducció catalana per confusió amb els *Mythologiarum libri*.

¹⁰⁵ aturat] acurat ms.

Encara's troba en aquest mateix libre que, com i ladre fos vengut de nit a son lit e ell hagués sentit que hom li volia amblar i saquet d'argent que ell havia devall son traverser, ell
95 li dix: «Leva-lo, maleuyrat, per ço que abduy puxam dormir!»

Encara's troba en aquest libre que aquest Diògenes fon aquell del qual fou aquella noble sentència per la qual és dit que la consciència sobremunta tot açò que la lengua pot fènyer de mal o de malvestat.

Encara's troba en aquest libre qui s'apella *La vida e càstichs dels antichs philosophs* dessús
100 al·leguats que ell havia una tal costuma, que a qualque hora que li prengués volentat de menjar, fos de nit o de jorn, ell menjava, e a totes places, sens alguna vergonya. E·sdevench-se que, axí com ell parlava ab Alexandre, vench denant ell i versificador o juglar de boca qui'l començà meravellosament a loar. E quant Diògenes veé açò pres i pa e començà a menjar e no feu menció. E com hom li demanàs què fehia, ell respòs que fahia ço que ere pus profitós
105 que no hoir les falsies que l'altre dehia, dient al rey aytals paraules: «Si tu has bé fet, per què't loa hom? Tu no valràs ja per açò més.»

Aquest Diògenes veé i jove bé acostumat, emperò havia ell leja cara, al qual ell dix: «Amich, ta bondat dona molta bellea a ta cara.» D'altra part, veé ell i home qui havia fort bella cara e qui no sabia res e[...]a¹⁰⁶ cridar [f. 84r] e a dir, dix ell: «E com veig açí bona casa e
110 malvat hostel!»

Aprés, ell veé i horat qui portava i anell d'or, al qual ell dix: «Aquest anell te fa més desonor que no t'honra.» Axí mateix, ell veé i vell qui's tenyia sos cabells canuts, al qual ell dix: «Supposat que tu cobres tos cabells, per açò no cobres ta vallea.»

Encara's troba que ell veé i home qui esposà i^a fembra: «O, Déu!», dix ell, «Com
115 aquest poch de repòs amena gran treball!»

Aprés, ell veé i qui soterrava sa filla, qui ere stada maridada novellament: «O, Déu!», dix ell, «E com has bon gendre!»

Aprés, ell veé i qui res no sabia stant sobre i^a pedra, e tentost dix que açò ere i^a pedra sobre i^a pedra.

Hom li dix una veguada vilania e, com ell no responés res, hom li demanà per què ere açò que no responia. E ell respòs que ell no'l podia més aminvar que ell s'ere aminvat dient-li vilania e ell no li u havia gens dit. E de i altre ell respòs a aquells qui li demanaven per què ell callava, e dix que la virtut del bon hom ere en les orelles e la força del malvat, en la lengua. Encara hom li demanà per què no s'enfella de i que dehia vilania d'ell, lo qual
120 respòs que ell dehia veritat o mentia. E si dehia veritat, no se'n devia enfella, e si mentia, encara's devia ell menys enfella, com ell no sabia què's dehia. E com hom li digués que aquell havia dit mal d'ell en sa absència, e ell respòs en tal manera: «Que n'é cura», dix ell, «si tu'm feries en ma absència?»

Ell passà i^a veguada per i peatge e aquells qui'l guardaven li demanaren si ell portave res, lo qual respòs que hoc, e tentost ell descarreguà sa roba que portave en son coll. E com
130 ells haguessen çercat pertot e no trobassen res que degués pagar, ells li demanaren on ere ço que ell dehia que portave. E lavors ell descobrí sos pits e·ls dix que lla ere ço que·ls havia dit que portave.

Un seu amich li demanà i^a veguada com ell poria trobar son enemich, al qual respòs
135 que ell lo poria trobar per ésser molt bo.

¹⁰⁶ e[...]a] et tantost se commeca a escrire et a fr.

Ell dehia que no ere millor tresor que seny o discreció, ne pus gran pobrea que ignorància, ne millor amich que bones costumes o bones maneres, ne millor regidor que fortuna, ne millor heretat que bon ensenyament. Encara dehia ell que malaltia és la presó del cors e tresor¹⁰⁷ és presó de la ànima. Encara hi ha d'ell moltes coses notables, mas leixam-les per causa [f. 84v] de brevitat.

Aprés Anaxàgoras succehí Archelaus, qui fon son dexeble, del qual Archelaus Sòcrates fou dexeble, axí com diu açí monsenyor sent Agustí, la qual cosa senbla ésser meravellosa, per ço que, a comptar segons les *Cròniques* de Eusebi, Sòcrates fou mort II anys ans que Diògenes vengués en actoritat.

Axí mateix, segons monsenyor sent Jerònimus en lo II libre *Contra Jovinianum*, Sòcrates fou mestre de Antístenes, e Anstístenes fou mestre de Diògenes per ensenyar-li sa retòrica, axí com nós ho havem dit, per què appar que Diògenes fou après Sòcrates. E per açò, o ells foren II Diògenes, o aquest Diògenes visqué après Sòcrates lonch temps, e axí poria ésser ver ço que hom diu del temps d'ell e de Anaxàgoras. Car si aquest Diògenes qui fou dexeble de Anaxímenes, axí com ho havem dit dessús, no fou sinó I Diògenes, ell visqué après lo temps de aquests filosops qui succehiren la I après l'altre, ço és assaber, de Anaxímenes, de Anaxàgoras, de Archelaus, de Sòcrates, de Plató e tro al temps de Aristòtil, qui fou mestre del gran Alexandre.

Emperò és ver que y hac II Diògenes, ço és assaber, Diògenes Cínicus, del qual havem parlat, e Diògenes de Babilònia, qui fou mestre de Antípater, del qual parla Tul·li en son libre *De officiis*, on ell met la differència entre callar e celar. E açò és ço que met monsenyor sent Anselm en 1ª oració molt devota parlant com nostro senyor Jhesucrist, per la reemçó de tota creatura humana, pres carn humana e cobrí la divinitat e la força de aquella per humanitat. Car jatsia que en humanitat fos cuberta sa divinitat, emperò no fou ella pas departida. E si hom diu que aquella divinitat fos amaguada o cuberta, açò no és altra cosa a dir sinó que ella no fou manifestada a tots. Car supposat que veritat no's manifest a tots, enperò ella no's negua a negú.

¹⁰⁷ tristece *fr.*

OBRES CITADES

Bibliografia

BADIA, Lola (1991), «Traduccions al català dels segles XIV-XV i innovació cultural i literària», *Estudi General*, 11, p. 31-50.

— (2020), «La fusió iconogràfica de Tirèsies i Esculapi a *Lo somni* de Bernat Metge», *Translat Library*, vol.2, no. 4.

BEAUNE, Colette (2000), «Raoul de Presles et les origines de Paris», dins Dominique BOUTET, Jacques VERGER, Jacques (ed.), *Penser le pouvoir au Moyen Âge (VIIIe-XVe siècle). Études d'histoire et de littérature offertes à Françoise Autrand*, Paris, Presses de l'École Normale Supérieure, p. 17-32.

BEER, Jeanette (1995), «Patronage and the translator: Raoul de Presles's *La cité de Dieu* and Calvin's *Institution de la religion chrestienne* and *Institutio religionis christianae*», dins Jeanette BEER, Kenneth LLOYD-JONES (ed.), *Translation and the Transmission of Culture Between 1300 and 1600*, Kalamazoo, Medieval Institute Publications, p. 91-142.

BERTRAND, Olivier, dir. (2013), *La Cité de Dieu de saint Augustin traduite par Raoul de Presles (1371-1375). Livres I à III. Édition du manuscrit BnF, fr. 22912. Volume 1, tome 1*, Paris, Champion.

— (2015), *La Cité de Dieu de saint Augustin traduite par Raoul de Presles (1371-1375). Livres IV à V. Édition du manuscrit BnF, fr. 22912. Volume 1, tome 2*, Paris, Champion.

— (2021), *La Cité de Dieu de saint Augustin traduite par Raoul de Presles (1371-1375). Livres VI à X. Édition du manuscrit BnF, fr. 22912. Volume 2*, Paris, Champion.

BOUSSAT, Robert, «Raoul de Presles», *Histoire Littéraire de la France*, vol. 40, p. 113-186.

BRUCKER, Charles (2020), *Anthologie commentée des traductions françaises du XIVe siècle: Autor de Charles V: Culture, pouvoir et spiritualité*, Paris, Honoré Champion.

CABRÉ, Lluís; COROLEU, Alejandro; FERRER, Montserrat; LLORET, Albert; PUJOL, Josep (2018), *The Classical Tradition in Medieval Catalan. 1300-1500*, Woodbridge, Tamesis.

CABRÉ, Lluís; FERRER, Montserrat (2012), «Els llibres de França i la cort de Joan d'Aragó i Violant de Bar», en Anna ALBERNI, Lola BADIA, Lluís CIFUENTES, Alexànder FIDORA (ed.) *El saber i les llengües vernacles a l'època de Lluís i Eximenis. Estudis ICREA sobre vernacularització / Knowledge and Vernacular Languages in the Age of Lluís and Eximenis*), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 217-230.

CHARLAND, Th.-M. (1936), *Artes Praedicandi*, Paris, Ottawa, Librairie Philosophique J. Vrin, Institut d'Études Médiévales.

DELISLE, Léopold, *Recherches sur la librairie de Charles V*, Paris, Champion, 1907.

Dictionnaire du Moyen Français (1330-1500), Centre national de la recherche scientifique, Université de Lorraine. Disponible a <http://atilf.fr/dmf>.

DOMBART, B.; KALB, A., ed. (1955), *Sancti Aurelii Augustini De civitate Dei Libri I-X*, Turnhout, Brepols.

DUFAL, Blaise (2020), «The fathers of scholasticism: authorities as totems», en Antonia FITZPATRICK, John SABAPATHY (ed.), *Individuals and Institutions in Medieval Scholasticism*, London, Royal Historical Society, Institute of Historical Research, University of London Press, (New Historical Perspectives), p. 53-69.

LABORDE, Alexandre de (1909), *Les Manuscrits à peintures de la Cité de Dieu de saint Augustin*, Paris, E. Rahir.

MINNIS, Alastair J. (1984), *Medieval Theory of authorship. Scholastic literary attitudes in the later Middle Ages*, London, Scolar Press.

MULCHAHEY, Marian Michèle (1998), *"First the bow is bent in study ...": Dominican education before 1350*, Toronto, Pontifical Institute of Mediaeval Studies.

PUJOL, Josep (2016), «Translation and cultural mediation in the fifteenth-century Hispanic kingdoms. The case of the Catalan-speaking lands», in Anxo ABUÍN, César DOMÍNGUEZ, Ellen SAPEGA (ed.), *A Comparative History of Literatures in the Iberian Peninsula*, vol. II, Amsterdam, John Benjamins, p. 319-326.

SLOTEMAKER, John; WITT, Jeffrey (2016), *Robert Holcot*, New York, Oxford University Press, 2016.

SMALLEY, Beryl (1960), *English Friars and Antiquity in the Early Fourteenth Century*, Oxford, Basil Blackwell.

TOMÀS MONSÓ, Albert (2023), *La traducció catalana medieval de La ciutat de Déu de sant Agustí amb el comentari de Thomas Waleys. Estudi i edició crítica del comentari*. Tesi doctoral llegida a la Universitat Autònoma de Barcelona. Disponible a <https://tdx.cat/handle/10803/689761>.

TOMÀS MONSÓ, Albert (en premsa), «Exegesi en moviment a l'occident medieval», en *Mobilitat a l'àrea occitanocatalana medieval: cultura, política, art*, Anna FERNÁNDEZ-CLOT, Marina NAVÀS, Simone SARI, Camilla Talfani, Francesc TOUS (ed.), Turnhout, Brepols.

WILLARD, Charity Cannon (1995), «Raoul de Presles's translation of saint Augustine's *De civitate Dei*», en Jeanette BEER, Kenneth LLOYD-JONES (ed.), *Translation and the Transmission of Culture Between 1300 and 1600*, Kalamazoo, Medieval Institute Publications, p. 329-346.

WITTLIN, Curt J. (1978), «Traductions et commentaires médiévaux de la *Cité de Dieu* de saint Augustin», *Travaux de linguistique et de littérature*, 16, p. 531-555.

MANUSCRITS CONSULTATS

Manuscrit de la traducció catalana de *La ciutat de Déu*

Barcelona, Biblioteca Pública Episcopal, 71 i 72.

Manuscrit de la traducció francesa de *La Cité de Dieu*

Angers, Bibliothèque municipale, 162.

<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8454009d/f1.item.r=angers%20162%20augustin>

Manuscrit del comentari de Thomas Waleys al *De civitate Dei*

Paris, Bibliothèque nationale de France, lat. 17406, ff. 2v-96v.

<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10840601t.r=thomas%20waleys%20civitate%20dei?rk=42918;4#>